

Swindregt Were

Heerjansdam

Hendrik-Ido-Ambacht

Zwiindrecht

UITGAVE VAN:
HISTORISCH GENOOTSCHAP HENDRIK-IDO-AMBACHT EN
HISTORISCHE VERENIGING ZWIINDRECHT
Jaargang 36 nr. 2, november 2022

EMIGREREN *is vooruitzien...*

BEHEERS DE TAAL VAN UW
TOEKOMSTIG VADERLAND
VOLG NU REEDS ONZE CURSUS
IN DE ENGELSE TAAL
DEZE IS VOOR IEDEREEN
TOEGANKELIJK
DESKUNDIGE VOORLICHTING

A.E.C. ALGEMENE EMIGRATIE CENTRALE

Aanmelding en inlichtingen over Emigratie en Cursussen bij:
de pl. A.E.C. Commissie te HEERLEN,
p.a. Mevrouw T. de Zee-Geursen, Oos Hoos, Voorendaal.

Inhoud

Van de redactie	4
De jongen die niet wilde emigreren en onderdoek Wim Drost	5
Van landgang tot toeristisch evenement Kees Brinkman	10
De Tachtigjarige Oorlog in de Zwijndrechtse Waard Maurice de Jongh	13
Illustere passagier K. J. Slijkerman	28
De ontstaansgeschiedenis van de Ambachtse uiterwaarden Riny Benschop	29
Rijwielhandel Oosthoek Arie Verhoeven	36
Colofon	42

Voorkant binnenzijde:

Een poster van de overheid als onderdeel van de propaganda om Nederlanders naar Canada te laten emigreren.

Voorkant buitenzijde:

Halverwege de negentiende eeuw maakte C. F. Bendorp deze tekening van Kasteel Develstein. Het slot was twee decennia eerder gesloopt. Het is dan ook een weergave van hoe de tekenaar dacht dat het kasteel er in haar hoogtijdagen uit moet hebben gezien. Een rustieke buitenplaats met slotgracht en boerderij. In de zestiende eeuw werd een voorloper van het kasteel vernietigd in de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog. Collectie RAD.

Van de redactie

Eindelijk is die er weer: de nieuwe Swindregt Were! In dit blad worden artikelen over de geschiedenis van de Zwijndrechtse Waard gepubliceerd. Hadden we in de voorjaarseditie aandacht voor één onderwerp, namelijk de gezondheidszorg, voor dit periodiek is gekozen voor een aantal verschillende onderwerpen. We trappen de najaarseditie af met een bijzonder verhaal dat zich afspeelde in de Zwijndrechtse straten van net na de Tweede Wereldoorlog. De landelijke overheid stimuleerde de emigratie van Nederlanders naar Canada. Ook verschillende Zwijndrechtse families pakten hun biezen. Dat toch niet iedereen blij was om naar Canada te verhuizen blijkt uit het artikel van Wim Drost.

De twee artikelen die volgen, staan geheel in het teken van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Het is dit jaar namelijk 450 jaar geleden dat de ‘ommekeer’ plaatsvond. Op 1 april 1572 trokken de Geuzen Den Briel binnen en binnen drie maanden had de opstand, die voor die tijd vooral een aanleggenheid van Willem van Oranje was geweest, zich verspreid over een groot deel van Holland. Kees Brinkman neemt ons in zijn artikel mee naar de beeldvorming in latere tijden rond de verovering van Den Briel. Maurice de Jongh gaat vervolgens in op gebeurtenissen in de Zwijndrechtse Waard in deze periode. Aansluitend volgt een artikel over het veer tussen Puttershoek en Grootte Lindt. Ook ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog was dit een veel gebruikte route voor reizigers. En wat blijkt? Het was zelfs een vorstelijke route.

Het artikel van Riny Benschop beschrijft hoe de buitengebieden of uiterwaarden van Hendrik-Ido-Ambacht zich vanaf de veertiende eeuw ontwikkelden. Zij bepaalden voor een groot deel de loop van de rivieren en hadden door de eeuwen heen dus een grote invloed op de handel over de rivieren. Het spreekwoord ‘Hoe dichterbij Dorcht, hoe rotter het wordt’ zou dan ook best eens verband kunnen houden met die slikken, gorzen en platen. Het artikel is aangekleed met een aantal prachtige kaarten.

We eindigen deze editie met een artikel over de rijwielhandel Oosthoek van Arie Verhoeven. Hij neemt ons mee naar het jaar 1954 toen Bas Oosthoek begon met zijn zaak op de kruising van de Dorpstraat en de Reeweg. Hij had het vak geleerd van zijn vader, die eveneens een rijwielhandel in Zwijndrecht had. De winkel werd in 't Ambacht een begrip. In het artikel worden dan ook alle hoogtepunten van de rijwielhandel aangehaald.

Wij wensen u veel leesplezier!
De redactie

De jongen die niet wilde emigreren en onderdook

Wim Drost

Een Zwijndrechtse jongen haalde in oktober 1951 de regionale en landelijke pers met een unieke actie: hij dook onder om te ontkomen aan emigratie naar Canada! In die periode had het woord onderduiken nog een bijzondere betekenis en was sterk gerelateerd aan mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog zich verstopten om te ontkomen aan de Duitsers. Nederland lag in 1951 nog voor een deel in puin en de mensen waren somber over de toekomst. De pleegvader van de jongen was al eerder naar Canada vertrokken en zijn moeder en de rest van het gezin zouden later afreizen. Op de dag van vertrek was hij echter onvindbaar en er ontstond uiteraard paniek. Na een paar uur wachten was hij nog niet boven water en zijn moeder wist niets anders te doen dan meegaan met de boot naar Canada. Hoe liep dit af?

Wederopbouw

Na de recessie van de jaren dertig en de ellende van de Tweede Wereldoorlog leefde in ons land de angst dat er te weinig bouwland was om alle aankomende boeren een bedrijf te geven en bovendien dat de landbouw niet in staat was om alle monden te voeden. Nederland met bijna 10 miljoen inwoners raakte vol,

Een kijkje in de Tollenstraat halverwege de jaren vijftig met spelende kinderen op de voorgrond. Op de achtergrond de spoordijk. Foto via de Facebookpagina Oud-Zwijndrecht.

vond men. Er was een schrijnend tekort aan woningen en toen kwamen ook nog de Nederlanders erbij die terugkeerden uit voormalig Nederlands-Indië! De Nederlandse overheid probeerde burgers en vooral boeren te bewegen om hun heil buiten Nederland te zoeken, om te gaan emigreren.

De propagandamachine werd opgetuigd; in zalen en verenigingsgebouwen werden voorlichtingsavonden gehouden en enthousiaste verhalen verteld. Er waren emigratieconsulenten aanwezig die na afloop de geïnteresseerden hielpen bij het invullen van de ingewikkelde formulieren.

In elk dorp en in elke stad werden cursussen Engels voor emigranten gestart.

In de kranten en op de radio werd veel aandacht besteed aan de mogelijkheden voor emigratie. Al die propaganda had als effect dat in 1948 bleek dat ongeveer een derde (!) van de Nederlanders plannen maakten om naar Canada, Nieuw Zeeland, Australië

Voor de cursussen Engels werd ook passend lesmateriaal ontwikkeld.

of welke ander land dan ook te gaan. Uiteindelijk ging 'slechts' zo'n 5%, de rest bedacht zich of ze werden door de autoriteiten van het ontvangende land afgewezen; de selectie was streng!

Nu noemen we de jaren na de Tweede Wereldoorlog de periode van de wederopbouw, maar toen werd dat niet zo beleefd. Veel mensen leefden in armoede met nauwelijks genoeg eten en met veel zorgen over de toekomst. Internationaal werd de koude oorlog een feit en er brak oorlog uit in Korea. De regering zette in op een zuinig beleid, ondersteund met Marshallhulp vanuit de Verenigde Staten. Na haar aantreden gaf koningin Juliana in de troonrede aan dat ingezet werd op industrialisatie en... op emigratie.

Nu weten we dat het zuinige beleid van de regering heel effectief was. Vanaf eind jaren vijftig begon de bloei; de economie begon sterk te groeien en vanaf de jaren zestig brak een periode van een sterk stijgende welvaart aan. Toen kon pas met recht gezegd worden dat de wederopbouw een feit was. Bijzonder was dat juist in die periode ook de eerste gastarbeiders naar Nederland gehaald werden. Na de aandacht voor emigratie kwam nu de immigratie op gang.

Na de Tweede Wereldoorlog werden aanmeldkantoren voor emigratie ingericht. Natuurlijk ging dat volgens de zuilen; dus katholieke en protestantse aanmeldkantoren en, zoals hier, een rijksaanmeldingskantoor. Op die kantoren werkten consulente die aspirant-emigranten hielpen bij de aanmelding.

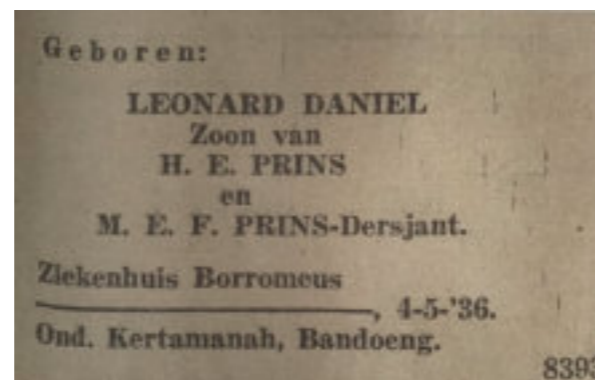
Van alle tijden

Hoewel velen bij het woord emigratie als eerste denken aan de jaren na de Tweede Wereldoorlog, is het een verschijnsel van alle tijden en ook nu wordt volop geëmigreerd. Het percentage Nederlanders dat anno 2022 uit Nederland vertrekt is zelfs hoger dan in de periode van de wederopbouw! Wie kent niet het programma 'Ik vertrek' over de landgenoten, die na een gebrekkige voorbereiding en met minimale kennis van de taal, verhuizen om elders een B&B of iets dergelijks te beginnen. En dan blijkt dat in het buitenland ineens de burgermeester een factor van belang is, dat het budget voor een verbouwing erg snel op is, dat het maken van een planning niet zo eenvoudig is en dat het meestal niet zo'n goed idee is om je schoonmoeder mee te nemen.

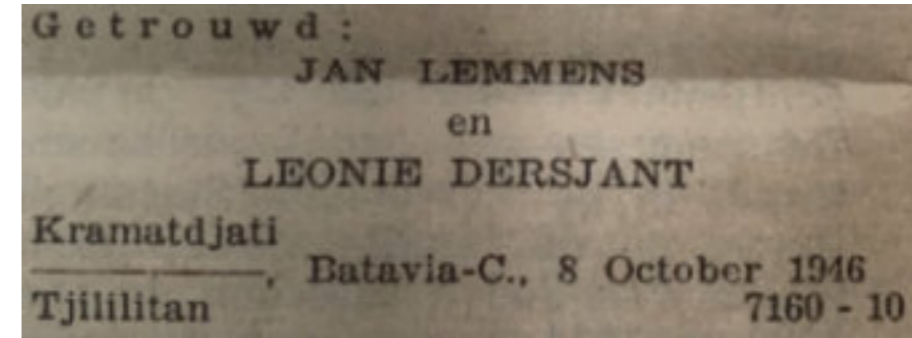
Maar de tijden zijn ook veranderd. Voorheen betekende emigratie een afscheid voor het leven. Wat restte voor de achterblijvers was een afscheidsfoto en sporadisch contact via brieven en later de telefoon. Nu emigreren Nederlanders voor een paar jaar (we noemen ze dan: expats) en terwijl ze in het buitenland zijn, kunnen ze dagelijks contact hebben met de dierbaren in Nederland en voor een vakantie komen ze 'even' over.

Leonard Daniël Prins

Terug naar de Zwijndrechtse jongen waar het in dit verhaal om draait. Hij heette Daan Prins of voluit: Leonard Daniël Prins, zoon van Henri Everhard Prins (1906-1942) en Marie Eleonore Frederike Prins-Dersjant (1914-1989). Daan is in Bandoeng geboren op 4 mei 1936. Zijn vader sneuvelde in 1942 en zijn moeder is in 1946 hertrouwd met Jan Lemmens.

Uit: De locomotief, 07-05-1936.

Uit: Het dagblad (Batavia), 8-10-1946.

Na de onafhankelijkheid van Indonesië ging het gezin Lemmens naar Nederland met het plan om, zoals dat toen genoemd werd, door te emigreren naar Canada. Vanuit de regering werd deze stap ook financieel ondersteund. De stiefvader van Daan vertrok als eerste naar Canada en zijn moeder zou daarna, op 2 oktober 1951, samen met Daan en de andere kinderen hem achterna reizen. Daan zette alles-op-alles om niet te hoeven emigreren. Hij had maar één wens, in Nederland blijven en daar had hij ook wel een goede reden voor; de relatie met zijn stiefvader was niet je-van-het!

Krantenberichten

Op 2 oktober 1951 en ook op de dagen daarna verschenen er uitgebreide krantenberichten over Daan Prins die niet mee wilde naar Canada. Opvallend in de berichtgeving was dat hij soms aangeduid werd met zijn doopnamen Leonard Daniël, soms met Leo en maar zelden met zijn echte roepnaam: Daan. We nemen het artikel uit *Het Vrije Volk* van 2 oktober 1951 integraal over.

De inspecteur van politie te Zwijndrecht verzoekt namens de moeder bekend te worden gemaakt met de verblijfplaats van Leonard. Hij woont in Zwijndrecht, in de Dr Bouterstraat 26. Hij heeft gisteren de ouderlijke woning verlaten en is tot op heden niet teruggekeerd. Hij is vijftien jaar, lang 1.72, blootshoofds, heeft blond haar, scheiding rechts, draagt bril, is gekleed in groen manchester broek en donkerblauwe zeiljopper met lichtbruine riem. Hij moet hedenmiddag om 2 uur met zijn familie aan boord zijn van de Volendam, die vertrekt van Rotterdam naar Canada. Zij, die inlichtingen kunnen geven, worden verzocht zich in verbinding te stellen met de politie te Zwijndrecht, telefoon 1850, no. 3800.

Nader vernemen wij, dat 't gezin, ondanks de verdwijning van de jongen, vanmiddag toch naar Canada vertrekt. De politie heeft momenteel zelfs nog geen vermoeden van de verblijfplaats van Leonard, doch is hij eenmaal opgespoord, dan zal men zich verder beraden, waar hij voorlopig zal worden ondergebracht.

Uit: Het Vrije Volk van 2-10-1952.

De knaap heeft zich kennelijk aan de emigratie willen onttrekken. Hij had een nogal onwillig karakter en heeft met zijn tegenzin om naar Canada te gaan, thans ernst gemaakt.

De moeder is hedenmiddag met de overige kinderen bij de ligplaats van de 'Volendam' gearriveerd en zal, zo zeide zij, in elk geval scheep gaan. Wordt de jongen gevonden nadat de 'Volendam' is vertrokken, dan zal hij waarschijnlijk met de volgende boot op 24 oktober naar Canada worden gezonden. De moeder is voor de tweede keer getrouwd en haar tweede man, die heer Lemmens zit reeds in Canada. Drie van de kinderen zijn uit haar eerste huwelijk. De vader van de jongen, de heer Prins, was ontzet uit de ouderlijke macht en de korpschef van de politie te Zwijndrecht, de heer Ten Hove, is toen als voogd aangesteld.

Op basis van het signalement van de politie, krijg je een goed beeld van onze 'vluchteling'. Zelfs wordt gezegd dat Daan Prins 'een nogal onwillig karakter' had. Als klap op de vuurpijl wordt in *Het Vrije Volk* – ten onrechte – gemeld dat de vader van Daan uit de ouderlijke macht zou zijn gezet. Dat wordt in de daaropvolgende editie van *Het Vrije Volk* hersteld:

Op grond van een onjuiste inlichting hebben wij gisteren gemeld, dat de vader van Leo Prins uit de ouderlijke macht was ontzet. De heer Prins is echter als militair in Indonesië gesneuveld en bij de terugkeer van het gezin in Nederland is inspecteur Ten Hove voogd over Leo geworden.

Foto van Leonard Daniel Prins zoals die in verschillende kranten was afgedrukt.

De complete Nederlandse Pers dook op het verhaal over de ondergedoken jongen; van *Trouw* en de *Telegraaf* tot de *Arnhemse* en de *Heerenveensche Courant*. Veel van de verhalen kwamen uit eenzelfde bron en waren bijna identiek.

Terecht

In *Het Vrije Volk* van 9 oktober 1951 – dus een week later – wordt gemeld dat Daan (Leo) Prins terecht was.

Leo Prins vertelt in Heemstede – 'Ik wil eerst leren en dan naar Canada'

Leo Prins, de jongeman die vandaag precies een week geleden het besluit nam om niet met zijn moeder, broertjes en zusjes naar Canada te emigreren, is dus terecht. Hij is gevonden bij zijn oom in Heemstede, waar hij na de ontvluchting van zijn ouderlijke huis in Zwijndrecht, een toevlucht zocht. De 15-jarige Leo, of, zoals hij het zelf zegt Daan – voelt zich best thuis in het huis van zijn oom, ergens in een afgelegen deel van de gemeente Heemstede. Hij is nu volkomen op zijn gemak en rekt er op dat hij hier kan blijven. 'Wat was toch wel de reden dat je besloot om niet mee te gaan', vragen wij de rustige, ernstige jongeman, die voor ons zit. Hij kijkt eerst eens naar zijn oom met een veelbetekenende blik en zegt dan dat hij in het gezin – nadat zijn moeder hertrouwde – helemaal niet geaccepteerd werd en heel slecht met zijn stiefvader overweg kon. 'Mijn tweede vader', zegt Daan, 'zag in mij alleen een werkkraft en niets meer. Maar, ik wil verder. Ik wil leren en werken tegelijk, ook wel in Canada maar dan eerst iets presteren en iets weten. Daarna zal ik zelfs dolgraag gaan.'

Daan zegt ons dat allemaal met grootste ernst en het is hem aan te zien dat hij alleen uit die overwegingen zijn besluit nam. Wij krijgen de indruk dat hetgeen hij in zijn hoofd heeft gezet, ook gebeuren zal. Hij heeft een sterke wil en wil ten koste van veel opofferingen zijn doel bereiken. Ook zijn oom en tante rekenen er op, dat de jongen bij hen zal blijven. Zij willen graag de verdere opvoeding op zich nemen. Waar hij al die dagen sinds het vertrek van de boot geweest is? Daar laat hij zich tegen ons liever niet over uit. Hij is ten slotte opgenomen in het gezellige gezin van zijn oom en tante en dat is

voor hem hoofdzaak. Deze laatsten willen ook voor hem zorgen in de toekomst en alles in het werk stellen om hem daarvoor te laten leren waartoe hij in staat is.

En nu u toch iets in de krant zet, zegt hij nog ernstiger dan tevoren, zou ik er iedereen op willen wijzen, dat mijn vader niet uit de ouderlijke macht werd ontzet. Hij was een moedig man. Toen de Japanners op Java kwamen, meldde hij zich vrijwillig om mee te strijden ondanks het feit dat hij aan één oog blind was. Voor zijn moedig gedrag werd hij juist een dag voordat de 'Volendam' naar Canada zee koos, postuum onderscheiden. Ik ben erg trots op hem... Als wij afscheid nemen van Daan en zijn familie, dan vragen wij ons af of er nu eindelijk gelukkiger jaren zullen aanbreken voor de jongen, die nog niet zo heel veel vreugde kende in zijn jonge leven.

Daan overleden?

Over hoe het leven van Daan verder is verlopen, weten we niets. Op 10 augustus 2021 stond een In Memoriam van ene Leonard Daniël Prins in *The Daily Local* in Chester Spring (Verenigde Staten) waarvan ik een deel heb vertaald: Leonard Daniel Prins, 85 jaar oud, uit Chester Springs, PA, is op zondag 8 augustus 2021 overleden. Geboren op de theeplantage van zijn Nederlandse familie, Kartamana, op Java, Indonesië, brachten Prins en zijn gezin drie jaar door in een Japans concentratiekamp tijdens de Tweede Wereldoorlog. Eenmaal bevrijd door Amerikaanse troepen, reisden hij en zijn twee zussen naar Nederland, waar ze werden opgeleid. Prins werkte in de textiel, interieurbouw, antiek en sieraden in Amsterdam en Den Haag. In 1967 kwam hij naar Philadelphia (...). Prins heeft twee zonen Henri en Andrew en twee kleinkinderen. Hij laat zijn partner in avontuur, Helen na, zijn ex-vrouw, een zus, vier halfbroers en -zussen en vele neven, nichten en neven in Canada en Nederland achter.

Dit kan zomaar 'onze' Leonard Daniël zijn. Zeker weet ik het niet. Een aantal gegevens kloppen maar er zijn ook onduidelijkheden. Er blijven dus veel vragen over. Zo vraag ik me af of Daan ooit zijn moeder en stiefvader is nagereisd om in Canada te gaan wonen. Naar zijn ervaringen in het Jappen-

kamp en zijn eerste periode in Nederland, zonder zijn moeder, kunnen we ook slechts gissen. Misschien weten de lezers van dit blad meer en kunnen we via hen Daan Prins nog iets beter leren kennen.

Met de bakfiets naar Canada

Ook mijn ouders maakten plannen om te emigreren. Ze hadden een 'landingsadres' in Canada gekregen, ze maakten een afscheidsfoto en toch ging de emigratie niet door. Bij het zoeken naar een antwoord op de vraag waarom het niet doorging, stuitte ik op veel verhalen die het delen meer dan waard zijn, zo ook dat van Leonard Daniël Prins. Op basis van die verhalen heb ik een roman geschreven om een stem te geven aan het grote aantal mensen dat wilde emigreren maar niet mocht! Niet alleen de selectie door het ontvangende land was streng, maar ook de referenten in Nederland waren kritisch. Bij twijfel werd snel de conclusie getrokken: niet geschikt voor emigratie. Het boek heeft als titel gekregen 'Met de bakfiets naar Canada' en is verkrijgbaar via de boekhandel.

Wim Drost (1954) is gepensioneerd en was docent, uitgever en bestuurder. Nu is hij actief als auteur, bestuurder en als ondernemerscoach. Hij verzorgt geregeld lezingen over onder andere Eritrea en Emigratie na de Tweede Wereldoorlog (fwdrost@gmail.com).

Van landgang tot toeristisch evenement

Kees Brinkman

Binnen de gemeentegrenzen zijn historisch geïnteresseerden verenigd in een vereniging of stichting met doorgaans een beperkte doelstelling: de geschiedenis binnen de grenzen. Maar terreur, oorlogsdreiging, stormen, watervloeden en andere onheilen hebben geen boodschap aan gemeentegrenzen. Zo bleef de terreur van Spanjaarden en Watergeuzen niet beperkt tot lokale acties, maar trof Voorne en Putten, IJsselmonde en verder heel Zuid-Holland.

Soms zijn moderne morele maatstaven leidraad voor het opnieuw beoordelen van daden en personen uit het verleden en als het de actievoerders te pas komt, worden die daden en personen afgebrand. Het gaat gepaard met het beschadigen en verwijderen van beelden en straatnamen, dan wel het bepleiten ervan. Anderzijds worden historische gebeurtenissen misbruikt door ze uit te breiden tot lof en eer van volk en vaderland. Van dat laatste is de inname van Den Briel een voorbeeld en daarover gaat deze bijdrage.

1572-2022. Een beladen jubileum.

De ervaring leert dat historische gebeurtenissen in de loop der tijd vertekend worden. Als het in de nationale kraam te pas komt, worden ze opgeblazen of versimpeld. Het was goed of het was fout maar de werkelijkheid was veel complexer. In de loop der eeuwen is de landgang op Den Briel verheven tot symbool van de Hollandse vrijheid, bevochten op de Spanjaarden. 1572: de Watergeuzen nemen Den Briel in. Dit was het bekendste jaartal dat er op de toenmalige lagere school ingeheid werd. Het ging samen met het aanleren van vaderlandse liederen. Ook die werden er in mijn schooltijd ingestampt. In april 2022 was het 450 jaar geleden dat de Geuzen hun papenhaat de vrije loop lieten. Het zal ter plaatse weer leiden tot verkleedpartijen en folkloristische opvoering van de feiten zoals het publiek en de media ze graag wil zien. Leuke

dingen voor de mensen. Honderden ‘ramptoeristen’ en hun euro’s zijn dan van harte welkom. Goed voor de omzet van de middenstand en het horecawezen. Daar zal ons nationale humeur van opknappen.

1572: een wanhopige overval.

Het is dienstig de feiten weer te geven. De meedogenloze vervolging van andersdenkenden, ketteren, door het Spaanse bewind ingezet in de tweede helft van de zestiende eeuw, deed niet onder voor de diepe haat van de Geuzen tegen de katholieke religieuzen. Weliswaar was Willem van Oranje duidelijk: bij verschillende gelegenheden had hij uitgesproken en bevolen de roomse kerken intact te laten en de religieuzen geen overlast of letsel te bezorgen. De wrede aanvoerder Lumey en zijn handlanger kapitein Brand hadden er geen boodschap aan. Lumey had gezworen op Alva en het papendom de gruwelen te wreken die aan de adel waren begaan. De Geuzen leefden van kaapvaart en landgangen. De geroofde goederen verkochten zij in verschillende Engelse havens. Echter, onder Spaanse druk, kwam daar een einde aan. De uitgehongerde Geuzen werden in maart 1572 gedwongen de Engelse havens te verlaten. Het kwam niet tot een rooftocht, een landgang, ergens langs de Hollandse kust of op een van de Waddeneilanden. Door storm gedreven koersten ze naar Den Briel waar een andere aanvoerder, Blois van Treslong, bekend was. Geen vooropgezet plan dus maar een toevalstreffer. Men wist dat de Spaanse bezetting in Den Briel onder Bossu naar Utrecht was gedirigeerd om het bestuur te dwingen de Tiende penning in te voeren. De kwalijke reputatie van de Geuzen was in Den Briel bekend en leidde ertoe dat een groot deel van de inwoners was gevlucht. Er zouden er minder dan honderd zijn achtergebleven. Met weinig moeite kwamen de Geuzen het stadje binnen. Kerken, kloosters, huizen

Door de eeuwen heen is de inname van Den Briel door veel kunstenaars afgebeeld. De manier van afbeelden vertelt ons ook iets over hoe men zich de gebeurtenis in die tijd inbeeldde. Jan Luyken (1649-1712), een bekende vaderlandse dichter, schilder en etser, zag de inval van de Geuzen duidelijk als een heroïsche daad. Op de ets uit 1861 proberen de Geuzen met man en macht de hevig brandende poort te ontzetten zodat zij de stad kunnen innemen in naam van Oranje. In werkelijkheid ging het er minder romantisch aan toe.

werden geplunderd, in brand gestoken, vrouwen onteerd, kostbaarheden en alles wat ze gebruiken konden geroofd.

Een van de kapiteins, Marinus Brand, werd naar Gorcum gestuurd om die stad voor de prins te verklaren. Hij deed meer, nam negentien religieuzen gevangen, voerde die naar Den Briel waar ze na marteling werden opgehangen in de turfschuur van het verwoeste klooster Ruggie. Die schanddaad is niet vergeten en maakte van Den Briel een bedevaartsoord. Bossu kreeg bevel terug te keren naar Den Briel om het stadje te heroveren. Echter, inundatie van de omgeving en het verbranden van een deel van zijn schepen dwong de Spanjaarden richting Dordrecht te gaan. Daar werden ze niet binnengelaten. Wel stelde het stadsbestuur voedsel en schepen ter beschikking om hen naar Rotterdam te brengen. Ziezo, opgeruimd staat netjes. In Rotterdam vermoordden zij meer dan 400 burgers, roofden en plunderden. Tot zover de samenvatting van de gebeurtenissen.

1792: van overval naar vrijheidssymbool.

De periode 1781-1787 staat bekend als de patriottentijd. De republiek was in de 18e eeuw in verval geraakt. Het leidde tot onvrede en roep om democratie. Er ontstonden twee partijen: patriotten en prinsgezinden. Stadhouder Willem V en zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen vonden Den Haag niet meer veilig en vertrokken naar Nijmegen. Op den duur beviel dat Wilhelmina niet en in 1787 keerde zij terug naar Den Haag, maar werd bij Goejanverwellesluis tegengehouden door een vrijkorps van de patriotten. Een Pruisisch leger kwam haar te hulp en dat betekende het einde van de patriottentijd en een opleving van royalistische sentimenten. Kort daarna, in 1792, voerde de hervormde kerk van Den Briel een spreuk in: Libertatis Primitiae: Eersteling der vrijheid. Deze werd later overgenomen door de burgerlijke overheid. Bij besluit van de Hoge Raad van Adel van 24 juli 1818 officieel vastgesteld en in 1980 overgenomen door de nieuwe gemeente Brielle.

Het stadwapen van Brielle met daarin de tekst 'Libertatis Primitae', of te wel 'Eerstelingen der vrijheid', waarbij duidelijk verwezen wordt naar de inname van Den Briel door de Watergeuzen in 1572.

1872: Herdenking na 300 jaar.

In maart van dat jaar kwam het tot oprichting van de Rotterdamsche Watergeuzen Vereniging 'Pro Patria'. Ze kwam voort uit Rotterdamse notabelen met verwantschap aan de scheepvaart en haven-activiteiten. Artikel 1 van de statuten luidt: *Het doel der vereeniging is, een onderling vriendschappelijk samenzijn, naar aanleiding van het 300-jarig bestaan van Neerlands' vrijheid, herdacht op 1 april 1872 en het herhalen van dit samenzijn telkens op 1 april, het aankweken van trouw aan Vaderland en Koningin, nuttige onderhouding der verheerlijking der daden onzer dappere voorouders, alsmede aankweking van vaderlandsliefde op hervormde grondslag.*

Je werd niet zomaar lid! Artikel 3 van de Statuten schreef voor dat personen die toe willen treden, zullen van Hervormden Godsdienst moeten zijn en van onbesproken gedrag. Aanvullend bepaalde art. 18 van het Huishoudelijk reglement dat de kandidaat een formule moest uitspreken: *Bij deze verbind ik mij plechtig en trouw, als lid dezer vereeniging om alle plichten, als onverbasterd nazaat van onze roemrijke voorouders, getrouw na te komen de vereeniging te steunen en te helpen bevorderen, zoveel in zijn vermogen ligt. Hierop verpand ik mijn woord van eer.*

Naar het toenmalig gebruik was een vaandel onontbeerlijk en dat werd dan ook ontworpen en

Het vaandel van de Watergeuzen vereniging Pro Patria.

gemaakt. Wie denkt dat de vereniging schijndood is, vergist zich. In 2022 bestaat ze 150 jaar en de ruim 80 onverbasterde nazaten zijn van plan dat feestelijk te herdenken.

2022: verbinden in vrijheid voor iedereen.

We leven, november 2021, in een coronapandemie en de herdenking van Den Briel na 450 jaar zal hopelijk doorgaan in april 2022. Het thema is 'verbinden in vrijheid voor iedereen'. Een slogan waar men niet tegen kan zijn en die wereldwijd kan worden toegepast. Het staat wel ver van de aanleiding: de rooftocht in 1572. De gebeurtenissen zullen met het nodige spektakel weer door Briellenaren worden nagespeeld. Nee, niet alle gebeurtenissen. Het uitbeelden van martelingen en ophanging van religieuzen zal niet op het programma staan. Brielle als uithangbord van vrijheid, een mooi public-relations instrument. Het staat wel ver van de landgang van 1572 om in 2022 een wereldwijde slogan te promoten. Een knoop is gebruikt om een jas aan vast te naaien.

De Tachtigjarige Oorlog in de Zwijndrechtse Waard

Maurice de Jongh

De Tachtigjarige Oorlog is van enorm belang geweest voor Nederland zoals wij dat nu kennen. In geografisch opzicht kwamen in die periode de landsgrenzen min of meer vast te liggen. Er ontstond een nieuwe staat, die zich losmaakte van het Spaanse juk, met een eigen staatsvorm. Het calvinisme werd de godsdienst, terwijl er ook enige tolerantie voor andere geloven was. Op die manier werden precies de juiste omstandigheden gecreëerd voor een periode van economische voorspoed. Er werd gehandeld op en rond zo goed als alle wereldzeeën, terwijl de vijanden en concurrenten met harde hand werden weggevoerd. De producten, zowel massagoederen als graan en hout als luxe goederen en specerijen, vonden gretig aftrek in de Hollandse steden. Er kwam een bloeiende cultuur. De vele schilders uit de Hollandse Renaissance worden nog altijd geroemd en als helden vereerd. Toch is er de laatste jaren terecht meer aandacht verschenen voor de keerzijde van de medaille. Ook de Nederlanders lieten zich in de verre landen niet onbetuigd. Zij deden actief mee onder meer aan de slavenhandel. Voor de 'helden' van de Tachtigjarige Oorlog is dit niet anders. Willem van Oranje, Alva en Filips de Tweede: voor de één helden en vijanden voor de ander. Hoe dan ook, zij blijven onlosmakelijk verbonden met ons verleden. Dit geldt eveneens voor de vele gebeurtenissen. Denk maar aan de Spaanse belegeringen van Haarlem, Alkmaar en Leiden en de overname van Den Briel op 1 april 1572 door de Geuzen. Zij worden nog altijd in die steden gevierd of herdacht. Hoe anders is dit in de Zwijndrechtse Waard. Hoewel ook in deze contreien genoeg gebeurd is, lijken veel van deze gebeurtenissen vergeten. Tijd voor een overzicht.¹

De aanloop

Gedurende de jaren zestig van de zestiende eeuw

was er in de Nederlanden veel onrust. Sinds het einde van de vijftiende eeuw waren de voormalige vorstendommen onderdeel van het Habsburgse Rijk. Onder de heerschappij van Karel V (1500-1558), maar meer nog zijn zoon Filips II (1527-1598) vonden allerlei hervorming plaats ten koste van verschillende groepen in de samenleving. Voor de adel, één van die benadeelde groepen, was de maat vol. Op 5 april 1566 boden 200 edelen het 'Smeek-schrift der edelen' aan Landvoogdes Margaretha van Parma (1522-1586) te Brussel aan. Hierin smeekten zij om verzachtende omstandigheden. Na enige aarzeling ging Margaretha akkoord en in de daarop volgende maanden nam het aantal vervolgingen af. De calvinisten zagen nu echter hun kans schoon. In het openbaar hielden predikanten voor grote menigten hagepreken, waarin zij opriepen tot het bestormen van de katholieke kerken en hen te ontdoen van alle onkerkelijke elementen als beelden, relieken en ander prachtsvertoon. Vanuit Vlaanderen ontstond zo de Beeldenstorm. Ook in Holland werden kerken van de beelden ontdaan. Echter, dit gebeurde minder spontaan. Zij waren vaak georganiseerd door de elite, die in de steden en het omliggende land de touwtjes strak in handen had.² Het is goed mogelijk dat juist daarom in de Zwijndrechtse Waard geen kerken werden geplunderd. Voor koning Filips II was inmiddels de maat vol. Hij stuurde zijn succesvolle generaal de hertog van Alva (1507-1582) met tienduizend soldaten naar de Nederlanden om de schuldigen te straffen en de op stapel staande opstand te onderdrukken. Alva was genadeloos. Veel edelen werden opgepakt op verdenking van hoogverraad. Tegelijkertijd werden de vervolgingen van ketters opnieuw ingevoerd met de oprichting van de Raad van Beroerten, beter bekend als de Bloedraad. Op die manier kwam de bevolking totaal in de greep van de 'ijzeren hertog'. Het startsein voor de

Een veelvuldig gekopieerd propagandastuk uit 1627. Op dit schilderij worden alle oorzaken van de Tachtigjarige Oorlog op een symbolische manier weergegeven. We zien de hertog van Alva met de scepter in de hand, gezeteld op een met leeuwenkoppen versierde troon. In zijn andere hand houdt hij de 17 gewesten (weergegeven als weerloze, knielende vrouwen) aan de ketting. Achter de vrouwen staan de bestuurders en regenten van de Nederlanden. Zij worden tot stilte gedwongen (vinger voor de mond), terwijl zij zich ook niet kunnen bewegen (de benen zijn pilaren). Op de grond ligt een vertrapte protestantse Bijbel naast een privilege van de steden. Rondom de hertog van Alva staan zijn belangrijkste adviseurs, waaronder de voorzitter van de Bloedraad, de heer Granvelle. Hij blaast valse woorden in de oren van Alva. Het Duiveltje boven hen beiden doet vermoeden dat de maker van het schilderij geen voorstander van beide heren was. Op de achtergrond worden protestanten vervolgd, terwijl in de middelste scène de onthoofding van de graven van Egmond en Horne plaatsvindt. Op de voorgrond (naast de trouwe hond) staat ook nog een spaarpotje als verwijzing naar de hoge belastingen van de Spanjaarden. Collectie Hof van Nederland.

Tachtigjarige Oorlog werd gegeven toen twee van de hoogste edelen in de Nederlanden, de graven van Egmond en Horne, op de Grote Markt in Brussel werden onthoofd. Een derde hoge edelman, de stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, die daar eigenlijk naast had moeten zitten, had de bui al zien hangen en was op tijd naar kasteel Dillenburg in Hessen, zijn geboortegrond, gevlucht. Zijn naam: Willem van Oranje (1533-1584). En hij was niet de enige die vertrok. Duizenden edelen en protestanten vertrokken naar het tolerante Emden, waar velen van hen radicaliseerden.³

Tussen Hoop en Vrees (1568-1572)

Veel van de geradicaliseerde edelen in het Duitse

Emden verenigden zich. Inmiddels waren zij zichzelf 'Geuzen' gaan noemen. Toen de edelen in 1566 'het Smeekschrijft der Edelen' aan Margaretha van Parma aanboden, was zij zichtbaar geschrokken van de grote menigte. Ter geruststelling had een adviseur gezegd dat het 'maar' bedelaars waren (Frans: geux). Het was dus eigenlijk een spottende term maar die droegen de Geuzen met trots. Vanuit Emden, maar ook vanuit Dover trokken zij met vele schepen de Noordzee over naar de Nederlanden waar zij een ware zeeoorlog begonnen tegen Spanje maar ook tegen de Hollanders. Zij plunderden gebieden, roofden alles wat los en vast zat, staken kloosters in de brand en vermoordden iedereen op hun weg.⁴ Voor veel inwoners waren de Geuzen

minstens zo gevaarlijk als de Spanjaarden. Willem van Oranje voorzag de bandieten van allerlei kapersbrieven, zodat zij ook gerechtigd waren om (Spaanse) schepen aan te vallen. Op die manier probeerde Van Oranje de plundersaars aan zich te binden, maar ook om hen te beletten ernstige vergrijpen te plegen. Immers, in die brieven stond precies aangegeven wat de kapers wel en niet mochten doen. Ondertussen bereidde Willem van Oranje vanuit Duitsland eveneens een inval voor. Zijn eerste veldtocht in 1568, de Slag bij Heiligerlee, was een succes, maar al snel keerde het tij: een verpletterende nederlaag bij de plaats Jemmingen. Voorlopig speelde hij geen grote rol meer. De Geuzen daarentegen waren de Spanjaarden een doorn in het oog. Laatstgenoemden werden gedwongen om voortdurend soldaten te stationeren in steden of op strategisch gelegen punten als sluizen, havens en uitkijkpunten. Deze werden van verdedigingswerken voorzien. Door de guerrillatactiek van de Geuzen moesten zij echter steeds hun troepen verplaatsen. Het was zeer onveilig voor de Hollandse kusten en op en langs de rivieren. Ook in deze omgeving werden meerdere malen Geuzen gesignaleerd. Op 16 februari 1570 kwam er bericht dat een schip uit Dordrecht door Geuzen overvallen was.⁵ Voor hertog Alva was dit aanleiding om een rigoureuus plan door te voeren. Steden moesten vanaf nu tenminste één schuut uitrusten met militairen en kanonnen om zo de controle op de rivieren te behouden. Dit was voor het stadsbestuur van Dordrecht een reden om bij Alva te klagen, want zij vond dat de regering (dus de Spanjaarden) dit moest betalen en niet de steden.

Overigens, het is maar de vraag in hoeverre het rondom de Zwijndrechtse Waard echt onrustig was. Zo weten we dat in 1571 de Arnhemse katholiek Thomas van Gramaye toestemming kreeg van het Hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard tot de oprichting van een zoutkeet. Hiervoor liet hij speciaal een inham graven, die al snel de naam Oude- of Oosterse keetshaven kreeg.⁶ En we weten ook dat hij succesvol was, want in februari van het daaropvolgende jaar kreeg hij groen licht om een tweede zoutkeet te stichten. Voor de zoutproductie was vervoer over water essentieel. Met boten werd turf voor de pannen aangevoerd en ook werd zout zeewater en de bonken klipzout ingevoerd. Blijkbaar

was het veilig genoeg om met deze bedrijvigheden te starten. Het ging Thomas van Gramaye zelfs voor de wind. Pas toen de situatie onhoudbaar werd, verdween hij van het toneel.

Een kaart van de Oosterse keetshaven rond 1615. Inmiddels was het aantal zoutketen sterk gegroeid. Vijftig jaar eerder liet Thomas van Gramaye deze haven graven, alvorens hij daar zijn eerste zoutkeet begon. Collectie Hingman, Nationaal Archief Den Haag.

Spanningen nemen toe

De verdwijning van Thomas van Gramaye gebeurde ongeveer twee maanden later met de inname van Den Briel door de Geuzen op 1 april 1572. Een maand eerder waren zij door Elisabeth I (1533-1603), koningin van Engeland, de haven van Dover uitgezet. De Engelsen hadden voorlopig even genoeg van de vrijbuiters. Hetzelfde gold voor het tolerante Emden. Ook in deze stad waren de Geuzen voorlopig niet meer welkom. Hoewel er verhalen gaan dat er Geuzen werden gesignaleerd in enkele Franse havens, dreef het merendeel op zee nu er geen thuishaven meer was om de plunderwaren te verkopen en de schepen te bevoorraden.

Al langer op stapel zijnde plannen om dan maar naar Texel te varen en dit eiland in te nemen, werden nu uitgevoerd. Na een storm kwamen de naar schatting 28 schepen niet bij het grootste Waddeneiland uit, maar bij Oostvoorne. Na enig overleg werd besloten de op dat moment door de Spanjaarden verlaten stad Den Briel aan te vallen en te plunderen. Al snel besloten de Geuzen om de stad als nieuwe uitvalsbasis te gebruiken. Overigens, dit betekende niet dat de stad er ongeschonden uitkwam. Direct na de opening van de poorten hielden de Geuzen huis in de kerken en kloosters. Geen katholiek was veilig. Bovenstaande doet vermoeden dat de inname van Den Briel puur toeval was. Uit brieven blijkt echter dat de aanval

wel degelijk voorbereid was. Bovendien moest het eigenlijk een aanval op meerdere fronten worden, want Willem van Oranje was van plan de Nederlanden opnieuw vanuit het oosten binnen te vallen. Het ontzeggen van de toegang tot de Engelse havens bracht de plannen echter in een stroomversnelling.

De inname van Den Briel zorgde voor grote instabiliteit in het hele Maas-Merwedegebied. Steden keken met argusogen naar de gebeurtenissen in het kleine Maasstadje. Tegelijkertijd werden ook de Spanjaarden niet vertrouwd. Zij lieten zich immers voornamelijk zien als ze de Tiende penning kwamen ophalen. Toch kwamen de Spanjaarden al snel in actie. In de daaropvolgende dagen verzamelde zich een troepenmacht in Vlaardingen. Onder meer vanuit Den Haag vertrok de nieuwe stadhouder, de graaf van Bossu, Maximiliaan van Hémin-Liétard (1542-1578) met 200 manschappen naar die stad. Onderweg voegde enkele Spaansgezinde edelen zich bij hem. Tegelijkertijd trok Fernando de Toledo vanuit Utrecht met zes vendels (900 man) via Rotterdam naar Vlaardingen. Daar werd een plan gesmeed om de opstand snel neer te slaan. Op 4 april staken de heren met in beslag genomen vissersbootjes de Maas over richting Voorne. Ergens langs de Bernisse meerden zij aan en de bootjes werden op het land getrokken voor de terugtocht. Bij Den Briel aangekomen wachtte hen echter een onaangename verrassing. De Geuzen waren namelijk vanuit Schiedam op de hoogte gesteld. Zij hadden de polders onder water gezet en de verdediging maximaal opgeschaald. Ondertussen staken de inwoners van Schiedam de boten in de brand. De Spanjaarden moesten de aanval al snel afbreken als gevolg van het stijgende waterpeil en toen de boten onbruikbaar bleken, waren zij genoodzaakt zich over land terug te trekken.

Op 7 april kwamen groepen Spanjaarden onder leiding van Bossu dan ook ‘nat ende beslickt’ terecht voor de poorten van Dordrecht.⁷ De stad weigerde echter de poorten te openen, waarschijnlijk uit angst voor vergelding voor de nederlaag. Daarnaast zou Bossu ook wel eens de Tiende penning op kunnen eisen. De Spanjaarden werden dus gedwongen buiten de Riedijkspoort te overnachten. Toch werden de Dordtenaren niet bestraft voor hun ongehoorzaamheid. De Spanjaarden trokken na een

korte nacht direct door naar Rotterdam. Er was namelijk slecht bericht binnengekomen over de verovering van Delfshaven door de Geuzen. Deze tocht ging langs de Zwijndrechtse Waard. Dat was mogelijk omdat de Dordtenaren de Spanjaarden voorzagen van schepen en proviand.⁸ Het is goed mogelijk dat op die tocht op enkele strategisch gelegen punten door de Spanjaarden manschappen werden achtergelaten, bijvoorbeeld op kasteel Develstein,⁹ en in de haven van Heerjansdam.¹⁰ Er zijn (geschied)schrijvers die hebben beweerd dat genoemd kasteel in deze periode werd geplunderd.¹¹ Vanwege de haast, maar ook omdat de situatie nog niet zo ver geëscaleerd was, lijkt mij dit onwaarschijnlijk. De Geuzen concentreerden zich nog vooral op de steden ten noorden van de Maas, terwijl de Spanjaarden de omgeving van Dordrecht juist consolideerden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de aanwezigheid van soldaten in de haven van Heerjansdam, maar ook uit het feit dat Quaderebbe (stad- en slotvoogd van Breda vanaf 1568) en De Tassis (een Spaanse ingenieur) in die maand nog de opdracht kregen een verdedigingslinie bij Dordrecht op te werpen.¹² Ondertussen was het in de omgeving zeer onrustig. Bij aankomst in Rotterdam werd Bossu opnieuw verboden de stad te betreden. Toen het hem uiteindelijk lukte om binnen te komen, werd de stad geplunderd met honderden doden als gevolg.¹³ Dit bereikte overigens het tegenovergestelde effect, want andere steden dachten nu wel

Zo stelde kunstenaar Aart Schouman (1710 – 1792) kasteel Develstein voor in de periode vóór 1572. Collectie RAD.

twee keer na om de poorten voor de Spanjaarden te openen. Intussen werd Schiedam door de Geuzen veroverd maar twee dagen later ook weer door hen verlaten. Voortdurend verschenen er schepen in de buurt van Vlaardingen, Rotterdam en Schiedam en zij zorgden voor veel dreiging. Tegelijkertijd waren er steden die spontaan de kant van de Geuzen kozen, zoals Vlissingen en later Enkhuizen. Vanuit die plaatsen werden ook de omringende steden voor de zaak van de Geuzen gewonnen. De opstand verspreidde zich als een olievlek over Holland. De problemen van de Spanjaarden stapelden zich op.

Het sentiment verandert

De maand april was relatief rustig in de Zwijndrechtse Waard en er zal een overheersend pro-Spaans sentiment geweest zijn. Ergens tussen het einde van de maand mei en de eerste helft van juni sloeg de stemming om. Dit heeft met interne en externe gebeurtenissen te maken. Allereerst zien we in deze periode dat de Geuzen steeds vaker worden gesignaleerd op de Oude Maas. Op 23 mei werd door het Hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard in opdracht van Bossu een tijdelijke belasting geheven van 1,5 stuiver op de morgen land. Dit moest binnen drie dagen bij de grondbezitters worden opgehaald zodat de ‘teercosten ende andere behouften van de soldaten leggende in Barendrecht tot resistentie van de piraten ende bescermenisse van den Goidshuyssen en de goede luyden in den voersz. rick wonende.’¹⁴ Dit betekent dat in die weken de Geuzen zich nog steeds voornamelijk concentreerden op het gebied ten noorden van de Zwijndrechtse Waard. Een week later zouden zij echter ook de Zwijndrechtse Waard hebben bezocht. Dit was voor de prior Jan Pietersz. van Herpt van klooster Eemstein de aanleiding om te vertrekken naar rustigere oorden. Van Herpt zelf vluchtte eerst naar zijn huis in Dordrecht,¹⁵ maar ook daar moest hij al snel vertrekken. De kloostergoederen en relieken werden verstoep of meegenomen. Het overige deel werd later verpand of verkocht. Ook in de kerken elders in de Zwijndrechtse Waard zullen de waardevolle spullen zijn verstoep of verkocht. Op 3 juni kwam het Hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard nog bijeen onder leiding van de katholieke dijkgraaf Boudewijn van Dreckwaert

(1515-1578). Na die datum lezen we echter niets meer van hem in deze omgeving. Hij moet het te onveilig gevonden hebben en net als de monniken van Eemstein en de eerste zoutzieder Thomas van Gramaye, de Zwijndrechtse Waard uit zijn ‘geglip’t’. Dit is overigens wel te begrijpen. Jan van Drenckwaert (1542-1606), de jongste zoon van deze Boudewijn, was namelijk sinds 1571 schout van Dordrecht en in die rol was hij actief betrokken bij de vervolgingen van protestanten.¹⁶ Bij de laatste terechtstellingen in Dordrecht, slechts drie dagen voor de inname van Den Briel, werden Jan Woutersz. van Cuyck samen met Adriaenke Jansdochter op de brandstapel gezet vanwege hun wederdoopse achtergrond.¹⁷ Dit leidde tot grote verontwaardiging bij het Dordtse volk. De familie Van Dreckwaert was dus zeker niet geliefd, ondanks dat zij al eeuwenlang tot de elite van die stad behoorde.¹⁸ De lijken van de wederdopers moeten als voorbeeld aan de stadsgalg in de Zwijndrechtse uiterwaarden zijn gehangen. Veel inwoners van de Zwijndrechtse Waard in deze periode verwachtten dus de komst en de vergelding van de Geuzen. De mensen hielden hun adem in. Toch was men in deze regio zelfs in de eerste week van juni nog overwegend Spaansgezind. Op 7 juni betaalde de stad Dordrecht namelijk 4000 ponden aan koning Filips II om de Geuzen te verdrijven.¹⁹

Echter, in de week die volgde sloeg de sfeer helemaal om. Dit had alles te maken met de zeer ‘onvrije’ omstandigheden op de Oude Maas. Zo werd op 21 juni een proces-verbaal opgemaakt van een wrede gebeurtenis die zich eind mei had voorgedaan.²⁰ Jaspas Kesellys en Jan Lenertsz., een Dordtse burger, waren samen met nog 19 andere matrozen aan boord van een schip van Laurens Balen uit Emden met als eindbestemming Dordrecht.

Aan boord hadden zij voornamelijk tarwesoorten. Zij waren eerst naar Engeland gevaren om vervolgens de Noordzee over te steken. Daar mochten zij, na het laten zien van de juiste vergunningen, van de Geuzen doorvaren. Bij Heerjansdam liep het schip echter vast op een zandbank. Inmiddels was het laat in de avond geworden en in de schemering zal het zicht er niet beter op zijn geworden. Een schuit vol Duitse huursoldaten, in dienst van de Spanjaarden, snelde op het gestrande handelsschip af en er werd zelfs op de bemanning geschoten. Pas toen de

opvarenden schreeuwden dat zij ‘goed volk’ waren en handelswaren voor Dordrecht bij zich hadden, maakte de schuit rechtsomkeert. Een uur later kwamen twee boten aangeroeid met daarin een grote groep in Heerjansdam gelegeerde Spanjaarden. Zij enterden het schip en hebben daar vervolgens verschrikkelijk huisgehouden. De bemanning werd geschopt, geslagen en bedreigd. Eén van de koopmannen, Jeeme Deux, werd met rapieren doorstoken en vervolgens met een hamer doodgeslagen. Zijn lijk werd in de Oude Maas gegooid. Vervolgens plunderden de Spanjaarden het schip en staken het in de brand. De bemanning werd gearresteerd en bracht 14 dagen door in een Rotterdamse cel. Dit verklaart waarom zij pas zo laat melding van het voorval konden doen.²¹ Het waren dit soort wrede gebeurtenissen die het sentiment van de bevolking deden keren. De Spanjaarden brachten nu schade toe aan de handel en daarmee aan de betrouwbaarheid van Dordrecht als handelsstad. Toen het Dordtse stadsbestuur op 11 juni een schip met buskruit, wijn en brood naar het garnizoen in Heerjansdam wilde sturen, ontstond er grote commotie.²² Immers, uit het recente verleden bleek dat hun eigen buskruit tegen Dordtse handelaren werd gebruikt. Voor veel mensen was dit niet te verkroppen. De Spanjaarden moesten dan ook weg uit de omgeving van Dordrecht en wel zo snel mogelijk.

Oorlog in de Zwijndrechtse Waard

Drie dagen later werd deze wens vervuld. Hoewel er geen ooggetuigenverslagen zijn en we dus grotendeels moeten gissen wat er zich die dag heeft afgespeeld, kunnen we ons wel een voorstelling maken. De naam die onlosmakelijk met het geweld verbonden is, is die van Dirk Wor, een kapitein van één van de schepen van de Geuzen.²³ Op die bewuste 14e juni trok hij met een grote menigte de Zwijndrechtse Waard in. Hij had maar één doel, namelijk het plunderen en in de brand steken van klooster Eemstein. In die dagen werd namelijk ook de Singelkerk in Ridderkerk geplunderd.²⁴ In de nacht van 9 juni waren de dorpen Maasdam en Puttershoek overvallen door de Geuzen, waarbij eveneens de kerken werden geplunderd en het geld werd gestolen.²⁵ Vijf dagen later was de Zwijndrechtse Waard aan de beurt. Toch zou het ook een afleidings-

manoeuvre geweest kunnen zijn. We weten namelijk dat op diezelfde dag de Geuzen met 27 schepen, schuiten en sloepen geprobeerd hebben om Vlaardingen, Schiedam en Delfshaven te veroveren.²⁶ Hoewel deze aanval mislukte en de aanvallers zich moesten terugtrekken, is het niet ondenkbaar dat de Geuzen de Spanjaarden uit die steden wilden lokken door onrust in de Zwijndrechtse Waard te zaaien. En het plan lijkt ook te hebben gewerkt (op de uitkomst na). Toen de Spanjaarden achter de gruwelijkheden van Dirk Wor kwamen, inmiddels stond het klooster namelijk in lichterlaaie, zetten zij direct de achtervolging in. Dit gebeurde vanuit verschillende richtingen. De soldaten op Develstein zullen vanaf de zuidkant hebben aangevallen en het garnizoen in Heerjansdam vanaf de noordwestelijke kant. Ondertussen verschenen vanuit het oosten vanaf de rivier een aantal schepen uit Rotterdam. Enige soldaten werden afgezet ter hoogte van de Oostendam. Zowel de soldaten als de schepen moeten vreselijk hebben huisgehouden in dit deel van de Zwijndrechtse Waard, waarbij niets of niemand werd ontzien. Ondertussen hadden ook de Dordtenaren de opdracht gekregen Dirk Wor in te rekenen. Na de vele voorvallen op de Oude Maas had Dordrecht inmiddels zes schepen ingericht voor militaire doeleinden met als doel de stad en de handel te beschermen. Deze schepen zullen gezien hebben dat ook de lokale bevolking het flink te verduren kreeg. De Dordtse schepen openden dan ook niet het vuur op Dirk Wor, maar op de Spanjaarden! Dit gebeurde wel met zo een hevigheid dat de Spaanse galeien zich terug moesten trekken naar Rotterdam.²⁷ De Spanjaarden beschouwden de Zwijndrechtse Waard toen als verloren, want ook de soldaten trokken zich terug, waarbij zij een enorme schade aanrichtten. Slot Develstein werd volledig in de as gelegd,²⁸ en ook het huis Boucquet werd met de grond gelijk gemaakt.²⁹ De eigenaar van dit slot, Willem Boucquet, was overigens een goed katholiek, wat maar aangeeft dat de Spanjaarden geen onderscheid meer maakten. Alles wat Hollands sprak in de Zwijndrechtse Waard was nu een vijand. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat ook de korenmolen op de dam in Heerjansdam aan het geweld ten onder ging,³⁰ evenals de brug over de Waal bij Rijsoord.³¹ Over het Huis van Heerjansdam wordt niets

vermeld. Toch weten we dat rond 1575 de eigenaren een deel van het complex wilden verkopen. Reden hiervoor was dat dit gedeelte totaal in verval was geraakt. Zou dit ‘verval’ het gevolg geweest kunnen zijn van een treffen tussen de Spanjaarden en de Geuzen? We zullen het nooit weten. We kunnen ons afvragen waarom de dorpjes grotendeels onaangetast bleven. Dit heeft te maken met de (zeer) kleine omvang. In 1514, toen een volkstelling werd gedaan, hadden alleen Hendrik-Ido-Ambacht en Heerjansdam meer dan 100 inwoners, waarvan eerstgenoemde met iets meer dan 200 inwoners de grootste was.³² De dorpjes waren dus niet zo interessant. Veel interessanter waren de molens, waar men uitkijktorens van kon maken en de vaak versterkte ambachtsheerlijke huizen, die men als uitvalsbasis of verdedigingsbolwerk kon gebruiken. Dat vooral deze bouwwerken het zwaar te verduren kregen, is daarmee dan ook te verklaren.

Consolidatie

Nu de Spanjaarden uit de Zwijndrechtse Waard waren vertrokken, veranderde de situatie volledig. Een dag na de desastreuze gebeurtenissen trok een groot deel van de Spaanse troepen vanuit Den Haag, Rotterdam, Delfshaven, Schiedam en Vlaardingen naar het zuiden. Daar was Lodewijk van Nassau, een jongere broer van Willem van Oranje, een offensief begonnen en inmiddels had hij de steden Bergen en Valenciennes ingenomen. Tegelijkertijd was Willem van den Bergh, een schoonbroer van Willem van Oranje, in Gelre aan een opmars bezig.³³ De ijzeren hertog moest eerst deze opstanden neerslaan, voordat hij zich weer op Holland kon concentreren. De ene na de andere Hollandse stad viel nu in handen van de Geuzen. Andere liepen zelf over. Op 21 juni besloot Gouda de poorten voor de Geuzen te openen. De bevolking van Dordrecht moet deze daad gesteund hebben, immers werd er door Dordtse handelaren een hoeveelheid graan naar deze stad gestuurd.³⁴ Waarschijnlijk sprak men daar met de Geuzen ook over het lot van Dordrecht, want een dag later verscheen een Geuzenvloot voor de poorten van Dordrecht. Het ging om 28 boten onder leiding van de Groningse edelman Bartholt Entens van Mentheda (1539-1580). Het moet vanuit de Zwijndrechtse Waard een machtig, maar tegelijkertijd

Het terrein van Eemstein met kloostergebouwen en landerijen. De kaart is opgesteld aan het eind van de negentiende eeuw door P. J. Hendriks. Collectie RAD.

bedreigend gezicht geweest zijn om zoveel schepen op het Drierivierenpunt te zien. Omdat het stadsbestuur zoveel Geuzen niet direct durfde binnen te laten, immers vreesde men de Geuzen minstens zo erg als de Spanjaarden, gingen de schepen voorlopig voor anker in Papendrecht. Diezelfde nacht nog werd bij de Vuilpoort besloten dat er maximaal 200 Geuzen de stad mochten betreden, de bestuurders (katholiek en protestants) hun taken mochten blijven uitvoeren en dat kerken en kloosters onbeschadigd zouden blijven. De Geuzen gingen akkoord en op 25 juni werden de poorten definitief geopend. Dordrecht koos de kant van de Geuzen! Interessant hierbij is dat de grootste rol voor deze kentering was weggelegd voor de gilden en schutterijen. Zij hadden het stadsbestuur gedwongen met de Geuzen te onderhandelen. De wenteling kwam dus echt vanuit het ‘volk’ en niet vanuit het bestuur.³⁵

In de Zwijndrechtse Waard, waar men in nauw contact stond met Dordrecht, zal men eveneens overstag gegaan zijn. Na de plundering van de Spanjaarden in het gebied, moeten zij hen sowieso geen warm hart hebben toegedragen. Overigens, we weten dat in de dagen daarna katholieken uit de stad en het omliggende land ‘glipten’ en dat de vele kloosters leeg kwamen te staan. In één van die kloosters in Dordrecht, waar voorheen de Augustijner monniken resideerden, kwamen op 19 juli afgezanten van Willem van Oranje, de adel en de steden van Holland (waarvan het overgrote deel inmiddels de kant van de Geuzen had gekozen) bijeen om te beslissen over hoe de opstand nu verder moest.³⁶ Op die vergadering werd Willem van Oranje uitgeroepen tot leider en bepaalde men hoe deze opstand gefinancierd zou worden.

De Spanjaarden slaan terug

De vreugde was echter van korte duur. Nog in 1572 keerden de Spanjaarden terug. Inmiddels waren de onrusten in het zuiden en oosten door Alva neergeslagen. Nu was Holland aan de beurt. Allereerst werd in december in Naarden een bloedbad aangericht en daarna volgde het beleg van Haarlem. Deze stad hield het zeven maanden vol, maar moest zich uiteindelijk gewonnen geven. Nu waren Leiden en Alkmaar aan de beurt. Ook daar volgden lange belegeringen, maar deze steden konden het Spaanse gezag wel buiten de poort houden. Ondertussen vreesde men op de Zuid-Hollandse eilanden een zelfde invasie. Overal werden dan ook schansen opgericht. Dit waren op strategische punten gelegen verdedigbare plekken. Meerdere malen moesten de inwoners van de Zwijndrechtse Waard helpen bij of betalen voor de aanleg van schansen onder meer bij Delfshaven, Krimpen aan de Lek, Elshout (Kinderdijk) en Papendrecht. De inwoners van Zwijndrecht weigerden echter in augustus van het jaar 1574 een bijdrage te leveren voor de fortificaties bij Delfshaven. Hierop werd door het gezag kordaat ingegrepen door een aantal mensen te arresteren en hen in Rotterdam te berechten. Niet veel later besloten de Staten van Holland aan alle inwoners van de Zwijndrechtse en Riederwaard een tijdelijke belasting te heffen van 18 stuivers op elke morgen land die men in het bezit had, zodat de versterkingen konden worden afgemaakt.³⁷ In diezelfde maand kreeg de 'commissaris van de munitie' toestemming om uit de dorpen in Holland de kerkklokken te verwijderen zodat deze konden worden omgesmolten tot kanonnen of munitie. Ook in de Zwijndrechtse Waard gebeurde dit. In dit gebied was het in deze periode rustig. Zo werd de paardenmarkt van Valkenburg (onder Leiden) tijdelijk verplaatst naar Zwijndrecht.³⁸

Het tolhuis en de brug over de Waal bij Rijsoord. Eeuwenlang was dit het belangrijkste punt om de Zwijndrechtse Waard te kunnen verlaten en richting Rotterdam en verder te reizen. Dat de Spanjaarden deze brug vernietigden, valt daarmee te verklaren. Het oprukken van de vijand moest men op die manier zien te voorkomen. Een tekening van A. Schouman halverwege de achttiende eeuw. Collectie RAD.

Het huis Boucquet in de achttiende eeuw. Al sinds de middeleeuwen was dit vermaarde kasteel de woning van de ambachtsheer van Hendrik-Ido-Ambacht. Op 14 juni 1572 werd zij door de Spanjaarden in de as gelegd en later als buitenplaats herbouwd. Een pen-tekening van A. Rademaker. Collectie RAD.

Het huis Heerjansdam in 1798. Hoewel het kasteel er op deze afbeelding trots bijstaat, was dit ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog wel anders. Er zijn berichten bekend dat de eigenaren de helft van het slot wilden verkopen omdat het in zo'n slechte staat was. Hadden de Spanjaarden en de Geuzen daar iets mee te maken? Collectie Schoemaker.

Een invasie van de Zwijndrechtse Waard?

Toch zou dit al snel veranderen. De Spanjaarden kregen ten oosten van Holland steeds meer gebieden onder controle. Inmiddels hadden de Nederlanden een nieuwe landvoogd, de meer gematigde Requesens (1528-1576). Hij was Alva opgevolgd na een aantal tegenslagen. Onder Requesens keerde het tij. Zo was in april 1574 het derde invasieleger van Willem van Oranje verpletterend verslagen op de Mookerheide (nabij Nijmegen). Hierbij werden ook twee van de prins zijn broers gedood. Van Oranje had troepen gelegerd bij Bommel in afwachting van de komst van zijn broers, maar na de geruchten van de nederlaag verplaatste hij zijn troepen snel naar Holland. Vanuit verschillende kanten wilden de Spanjaarden strategisch gelegen plaatsen overnemen om van daaruit de controle terug te winnen. De heer van Hierges, Gilles van Berlaymont (1540-1579), een militair en staatsman, werd in dezelfde periode aangewezen als plaatsvervangend stadhouder van Holland en Utrecht. Daarmee was hij de nieuwe directe concurrent en tegenspeler van Willem van Oranje. Hij wilde zijn heerschappij dan ook laten gelden. Met een leger wist hij in augustus van het jaar 1575 Oudewater, waar hij een bloedbad aanrichtte, Schoonhoven en vervolgens de schansen van Krimpen aan de Lek, Elshout en Papendrecht te veroveren. Dit betekende dat aan het einde van die maand de Spaansgezinden nu de Lek, Merwede en Hollandse IJssel controleerden. De in die polders gelegen dorpen staken zij in brand. De terugtrekkende Hollanders lieten zich overigens ook niet onbetuigd. Zo werd de Alblasserwaard tussen Kinderdijk en Papendrecht onder water gezet en ook in de Rieder- en Krimpenerwaard werden de dijken doorgestoken. In allerijl probeerden zij een schans in Slikkerveer op te richten om de Spaanse opmars een halt toe te roepen. Inmiddels was wel duidelijk dat de Zwijndrechtse Waard nu aan de beurt was. Immers, dit was het enige gebied in de omgeving dat nog niet onder water stond en waar het relatief rustig was geweest. Nu kon men de vijand aan de overkant van de Oude Maas zien. Niet voor niets werden de inwoners van de Zwijndrechtse Waard dan ook gedwongen om zowel financieel als praktisch te helpen bij het opbouwen van de fortificaties elders. Deze dienden ook voor de

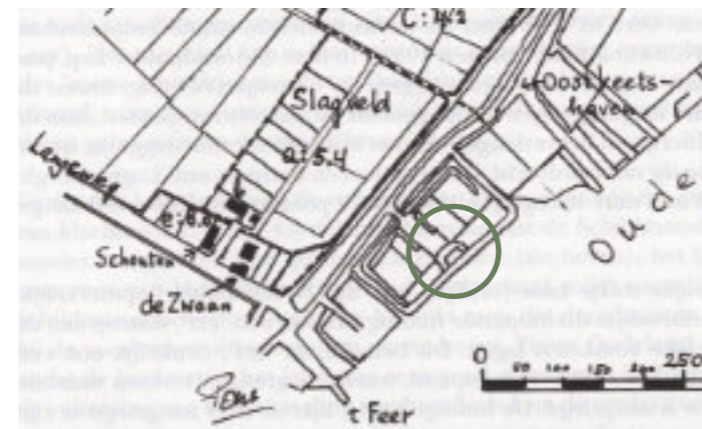
bescherming van hun woongebied. Bovendien werden er in het gebied door Willem van Oranje vanaf augustus enkele troepen gelegerd.³⁹ Het ging hierbij om 300 ruiters en 8 vendels voetvolk (1200 soldaten).⁴⁰ In oktober bestonden deze troepen in ieder geval uit constabels (ruiters) en busschietters.⁴¹ Ook ten zuiden van de Zwijndrechtse Waard waren de Spanjaarden bezig met een opmars. Begin september wist een Spaansgezinde vloot de Geuzen te verslaan en de schans te Ooltgensplaat te veroveren. Deze vloot kon nu landinwaarts varen en bedreigde ook Dordrecht en de Zwijndrechtse Waard. De Spanjaarden sloten de twee gebieden steeds verder in. Hun plan om Holland en Zeeland van elkaar te scheiden door Dordrecht te isoleren, leek steeds meer werkelijkheid te worden. De enige overgebleven horde was de Zwijndrechtse Waard. Willem van Oranje kwam in allerijl met nieuwe orders om dit te voorkomen. Er moesten verdedigingswerken komen. En wel zo snel mogelijk. Op 9 september werden de heren Nyvelt, Vliet en Nispen aangewezen om 'wercken binnen Swijndrecht' aan te leggen. Toch verliep dit alles minder snel dan gedacht, want op 14 oktober gaf Willem van Oranje aan Adriaan van Blijenburg en Gerard Nispen het bevel om samen met de schouten Adriaan Franss. en Adriaan Vinck voort te maken met de werkzaamheden. Zijn ongerustheid was terecht, want juist in die dagen verscheen vanuit het zuidwesten een enorme vloot onder de Spaanse vlag. Overleveringen spreken over 60 tot 70 schepen met wellicht 8000 troepen aan boord. Het doel van deze Armada was de verovering van de Zwijndrechtse Waard.⁴² Het moet een machtig, maar ook angstaanjagend gezicht geweest zijn om de vijand met zoveel schepen op de Merwede en de Oude Maas te zien liggen. Na negen dagen vertrokken zij op 11 oktober echter onverrichte zaken. Hiervoor kunnen we 2 oorzaken aanwijzen. Ten eerste was het waterpeil extreem laag die dagen. Het werd de schepen daardoor onmogelijk gemaakt om veilig in de Zwijndrechtse Waard te kunnen aanmeren. De tweede oorzaak is de felle weerstand vanaf de pas aangelegde stellingen. Soldaten en lokale bewoners maakten het de Armada zeer moeilijk. Bovendien had Willem van Oranje de steden en Staten van Holland opgeroepen geld vrij te maken

voor een ontzettingsvloot van 5 schepen en 20 galeien.⁴³ Een tegenaanval van de Hollanders lag op de loer. De invasieplannen werden noodgedwongen afgebroken. Waarschijnlijk vertrokken de Spaanse schepen naar het eiland Schouwen om daar de aanval van Requesens op Bommenede en daarna Zierikzee te ondersteunen. Laatstgenoemde stad viel negen maanden later in Spaanse handen.⁴⁴ De rust in de Zwijndrechtse Waard was wedergekeerd.

Het is interessant om deze versterkingen of fortificaties op te zoeken. Hoeveel waren dit er en waar waren zij gelegen? Uit een resolutie van 11 februari 1584 blijkt dat het ging om 9 wachthuizen en 1 schans.⁴⁵ Een wachthuis is een klein vierkant uit steen opgetrokken bouwwerk, waarin schietgaten zijn aangebracht en een aarden wal voor ligt. Een schans is een slag groter. Vaak zijn er nog enkele bastions aan toegevoegd zodat er nog meer mensen kunnen worden gestationeerd. Omdat de bouw van de fortificaties in de Zwijndrechtse Waard zo snel moest worden uitgevoerd, zullen zij vooral uit

aarden wallen hebben bestaan. De wachthuizen waren zo klein dat zij op kaarten nauwelijks te achterhalen zijn. De schans daarentegen kunnen we wellicht wel aanwijzen. Allereerst was deze strategisch gelegen met vrij zicht op de Oude Maas en de Merwede. Dan zou een buitendijkse locatie het meest voor de hand liggen. Vooral het gebied tussen Noordpark en het Veerplein komen hiervoor in aanmerking. Immers, de belangrijke veerdienst moest men zoveel mogelijk beschermen evenals de toegang tot de Oude Maas en de havens. Op een kaart van bodemkundige en de laatste dijkgraaf van de Zwijndrechtse Waard L. J. Pons, die uitgebreid onderzoek heeft gedaan naar de inrichting van de Zwijndrechtse Waard vanaf de herbedijking in de veertiende eeuw, kunnen we wellicht een locatie aanwijzen,⁴⁶ namelijk in het verlengde van het Slagveld waar later de buitenplaats Sorghlust zou worden gebouwd. In de kaart zijn de aarden wallen wellicht ook nog te onderscheiden. Het zou ook de naam Slagveld kunnen verklaren. Het was namelijk deze plek waar (buitendijks) slag werd geleverd en

Een gravure uit 1572 met zicht op Dordrecht vanaf de dijk van de Zwijndrechtse Waard ter hoogte van de Oostkeetshaven. Het is moeilijk voor te stellen dat op dit punt drie jaar na het maken van de gravure tientallen schepen voor anker lagen met maar één doel: het veroveren van de Zwijndrechtse Waard en het isoleren van Dordrecht. Collectie RAD.

L. J. Pons merkte een bijzonder stuk buitendijks land (groen omcirkeld) op dat waarschijnlijk verhoogd was en van wallen en een gracht omgeven was. Het is goed mogelijk dat hier de schans gelegen was. Ook vanuit strategisch oogpunt was dit een goed gekozen plek.

van waaruit de Spanjaarden werden teruggedreven. De overige 9 wachthuizen zullen eveneens op strategische plekken gelegen zijn. Denk aan de Oostkeetshaven, de dammen in de Devel en de Waal, de veren naar de Hoekse Waard en wellicht ook nabij de brug over de Waal bij Rijsoord.

Conclusie

De Tachtigjarige Oorlog is voor de Zwijndrechtse Waard vooral in de periode tussen 1572 en 1575 belangrijk geweest. Eén keer werd er in het gebied gevochten tussen de Geuzen en de Spanjaarden, namelijk op de befaamde 14 juni 1572. Eén keer was de Zwijndrechtse Waard dicht bij totale verovering toen tussen 2 en 11 oktober een enorme Spaanse Armada op de Oude Maas verscheen.

Later verrees op die locatie de buitenplaats Sorghlust die volgens de belastingkohier van 1733 bewoond werd door Jan Bout, vrijheer van Lieshout en echtgenoot van Sara Repelaer, telg uit een bekende Dordtse regentenfamilie. Een eeuw later ging de buitenplaats deel uit maken van een (venster)glasfabriek. Detail van een aquarel van M. Schouman uit het tweede decennium van de achttiende eeuw. Collectie RAD.

De negen wachthuizen (blauwe ster) lagen waarschijnlijk op strategische plekken, zoals de dammen in de Waal en Devel. Daarnaast zullen ook de plekken waar oversteekveren of -plaatsen waren, in aanmerking gekomen zijn voor extra verdediging. Denk aan de veren vanaf herberg de Steenen Camer in Meerdervoort en het veer bij Groote Lindt en de brug bij Rijsoord. Als laatste kan men denken aan plekken waar de industrie beschermd moest worden, zoals de steenplaats bij Hendrik-Ido-Ambacht, de Pietermanse haven en de Oostkeetshaven. Op de locatie van de rode ster lag mogelijk de schans. Detail van een kaart uit de Atlas Maior van Johannes Blaeu uit 1662.

Toch kwam deze ‘totale verovering’ er nooit.

De belangrijkste redenen hiervoor zijn dat door het extreem lage waterpeil de Spanjaarden onmogelijk op een veilige manier hun invasie konden lanceren en dat zij zeer heftig werden bestookt door de in de Zwijndrechtse Waard geleverde troepen, ondersteund door de lokale bevolking. Hierdoor kwam ons woongebied, in tegenstelling tot bijna alle waarden rondom, er relatief gezien goed vanaf.

Een belangrijke observatie is dat veel gebeurtenissen direct een gevolg waren van de beslissingen die in Dordrecht werden genomen. Toen die stad besloot om voor de Geuzen te kiezen, dit gebeurde officieel op 25 juni, maar al drie weken eerder was het sentiment behoorlijk anti-Spaans, kwamen er ook problemen voor de Zwijndrechtse Waard, waar op dat moment Spaanse soldaten gelegerd waren.

De strategische ligging tegenover Dordrecht zorgde er ook voor dat het gebied in oktober 1575 ineens het middelpunt werd van een Spaanse invasie. Dordrecht moest geïsoleerd en veroverd worden en daarvoor was de inname van de Zwijndrechtse Waard een vereiste. Door inspanningen van velen en een beetje geluk werd de inwoners dit lot bespaard. Dit was de laatste keer dat de Zwijndrechtse

Waard bedreigd werd. Het strijdtoneel van de Tachtigjarige Oorlog verlegde zich vanaf die tijd meer buiten de grenzen van Holland.

Er blijft nog veel over de Tachtigjarige Oorlog in de Zwijndrechtse Waard onbekend. Hoeveel (katholieke) mensen vertrokken er? Hoeveel mensen gingen er dood door de oorlog of werden er (financieel) getroffen? Het zijn vragen waarop we geen eenduidig antwoord kunnen geven. We weten van individuen dat zij vertrokken. Hun namen zijn bekend en in dit artikel genoemd. We weten ook van protestantse nieuwelingen, vooral edelen of rijke koopmannen, die hun intrede in Zwijndrecht deden. Denk maar aan de familie Pompe (van Meerdervoort), waarvan telgen diverse ambachtsheerlijkheden overnamen en buitenhuizen lieten (ver)bouwen.

Het is bekend dat het verlaten van het klooster Eemstein een enorme ramp was voor het dorp Kijfhoek. Naar schatting 40 procent van de bevolking was afhankelijk van dit klooster. Kwamen de Kijfhoekers er weer bovenop? Over de ‘gewone’ man is simpelweg niet genoeg bekend om daar een antwoord op te kunnen geven. Kortom, we weten nog lang niet genoeg om te kunnen bepalen of de Tachtigjarige Oorlog ook voor de Zwijndrechtse Waard een breuk met het verleden betekende.

Noten

1. Dit overzicht is gebaseerd op naslagwerken en enkele primaire bronnen. Hoewel ik me vooral concentreer op de Zwijndrechtse Waard ontcom je er niet aan om ook de context, of het grotere verhaal, aan te halen. Op die manier krijgen de gebeurtenissen in de Zwijndrechtse Waard ook meer betekenis. De aangehaalde periode is ruwweg tussen 1566 en 1580. In deze periode was ook de Zwijndrechtse Waard meerdere keren het centrum van de strijd. Na die tijd verlegt het strijdtoneel zich buiten Holland.
2. J. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall, 1477-1806* (Oxford 1998), blz. 149.
3. Zie ook de televisiereeks ‘80 jaar Oorlog. De geboorte van Nederland’ (2018), aflevering 1: De Terreur.
4. A. Brouwer, *Spaans Benauwd, strijdende Geuzen en Spanjaarden in het Maasmondgebied, 1568-1575* (Vlaardingen 1984), blz. 7.
5. K. Brinkman, *Geus gevreesd, Spaans benauwd* (Alblasserdam 2006), blz. 34.
6. G. van der Straaten, ‘De zoutindustrie in ons dorp’, in, *Swindregt Were* (2019): 33, nr.1), blz. 8-10.
7. J. van Beverwyck, ‘*t Begin van Hollant in Dordrecht* (Dordrecht 1640), blz. 349.
8. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 47.
9. G. D. J. Schotel, *Geschied- letter- en oudheidkundige uitspanningen* (Utrecht 1840), blz. 59.
10. K. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 47.
11. Onder meer Van Beverwyck (1640), een manuscript van de familie Van Beveren (vanaf 1594 de eigenaren van Develstein) en Jorissen (1955) hebben dit beweed.
12. A.J. van der Aa e.a., *Biographisch woordenboek der Nederlanden, deel X* (Haarlem 1862), blz. 447; en F. Jorissen, *Het hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard, 1331-1955* (1955), blz. 56.
13. Zie ook: R. Fagel, ‘Het geweld kwam van twee kanten’, in, *Holland* (2022: 54, nr. 1), blz. 23-33.
14. F. Jorissen, *Het hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard, 1331-1955* (1955), blz. 57.
15. J. van Herwaarden, W. Frijhoff e.a., *Geschiedenis van Dordrecht, tot 1572* (Hilversum 1995), blz. 242.
16. Zie ook: <https://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/biografisch-woordenboek/jan-van-drenckwaert/>
17. Vooral rondom de dood van Jan Woutersz. van Cuyk, een kunstschilder, heerste veel verontwaardiging binnen Dordrecht. Zo had schout Jan van Drenckwaert hem voor zijn dood eerst ‘het laatste oordeel van Salomo’, waarbij de schout zichzelf als Solomo liet afbeelden, laten schilderen om van Cuyk’s afvalligheid te benadrukken. Pas na een groot aantal maanden en vele martelingen werd Jan Woutersz. uiteindelijk op de brandstapel gezet. Meer informatie: <https://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/biografisch-woordenboek/jan-woutersz-van-cuyck/>

18. J. van Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht, tot 1572*, blz. 280.
19. J. Vente, *1572. Vrije staten kiezen voor onafhankelijkheid en Oranje* (Alblasserdam 2005), blz. 10. Dit boekje is deel 5 van de reeks ‘Verhalen van Dordrecht’.
20. K. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 47-51.
21. Overigens, in retrospectief moeten we wel een kanttekening plaatsen. Al eerder hebben we gezien dat ook de Geuzen regelmatig over de rivieren trokken en overal waar zij kwamen, berokkendend zij vriend en vijand grote schade. Onder meer aanvallen en brandschattingen in de Riederwaard en Hoekse Waard in diezelfde dagen zijn daarvan een voorbeeld. Dat de Spanjaarden nu met gelijke munt terugbetaalden, valt daarmee beter te verklaren.
22. K. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 50.
23. A. J. van der Aa, *Biografisch woordenboek der Nederlanden, deel XX* (Haarlem 1872), blz. 419.
24. K. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 72.
25. A. Nobel, ‘Den Dach des oordeels is nakende. De inwoners van de Hoeksche Waard in oorlogstijd (1572-1593)’, in, *Holland* (2022: 54, nr. 1), blz. 46.
26. A. Brouwer, *Spaans benauwd*, blz. 31.
27. F. Jorissen, *Het hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard, blz. 57*; Van Beverwyck, ‘*t Begin van Hollant in Dordrecht*, blz. 349; M. Balen Jansz., *Beschryvinge van Dordrecht, deel II* (Dordrecht 1677), blz. 842.
28. C. L. van der Leer, ‘Develstein en zijn bewoners’, in C. L. van de Leer, K. Popijus e.a., *Zwijndrechtse Wetenswaardigheden, deel III* (Alblasserdam 2007), blz. 102.
29. P. J. Alders, ‘Parochiekerk en ambachtsheerlijke hofstad in de middeleeuwen’, in, *Hendrik Ido Ambacht, 1332-1982* (Zutphen 1982), blz. 29.
30. K. Brinkman, ‘De korenmolens op de dam door de Waal te Heerjansdam in de 16e en in de 17e eeuw’, in, *Contactblad Historische Vereniging Barendrecht* (Barendrecht 1989: 11, nr. 39), blz. 5-6.
31. F. Jorissen, *Het hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard*, blz. 57.
32. R. Fruin (i.o.v. de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde), *Informacie. Den staet faculteyt ende gelegenheit van de steden ende dorpen van Holland ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaen in den jaere MDXIV* (Leiden 1866), blz. 485.
33. J. Israel, *The Dutch Republic*, blz. 172. Zie ook: A. van der Lem, ‘De steun van Willem van den Bergh’, in, M. Eekhout, I. Huysman, H. van Nierop e.a., *Willem van Oranje in brieven. De opstand in 1572* (Zwolle 2022), blz. 30-32.
34. J. Vente, *1572*, 10.
35. P. Schotel, ‘Strijd om de macht’, in, J. van Herwaarden, W. Frijhoff e.a., *Geschiedenis van Dordrecht, 1572-1813* (Hilversum 1998), blz. 17.
36. Meer over de relatie tussen die drie machten en de inhoud van die vergadering is te vinden in: J. Bravenboer, ‘Drie partijen – één missie? De dynamiek tussen Willem van Oranje, de steden van Holland en de geuzen in 1572’, in, *Holland* (2022: 54, nr. 1), blz. 5-12. Eveneens is er meer informatie over de Eerste Vrije Statenvergadering te vinden in: J. Vente, *1572*, blz. 11-25.
37. A. Brouwer, *Spaans benauwd*, blz. 59.
38. K. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 55.
39. K. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 82-84.
40. F. Jorissen, *Het hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard*, blz. 57.
41. K. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 84.
42. Over de angstige dagen in de Zwijndrechtse Waard doet broeder Wouter Jacobsz in zijn dagboek uitgebreid verslag. Het origineel van dit dagboek is te vinden in de Collectie Bijzondere Collecties Radboud Universiteit Nijmegen. Ook is het dagboek digitaal te raadplegen via: https://www.extern.ubn.ru.nl/BookReader/MMUBN000008_Hs_228/#page/546/mode/2up. De betreffende paginanummers zijn: 538 t/m 541 (folionr. 267 en 268).
43. K. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 83.
44. A. van Cruyningen, *1572. Een kanteljaar in de Tachtigjarige Oorlog* (Utrecht 2022), blz. 94.
45. K. Brinkman, *Geus gevreesd*, blz. 84-85.
46. L. J. Pons, ‘De oorspronkelijke hoevenverkaveling van de Ambachtsheerlijkheden van de Zwijndrechtse Waard’, in, C. L. van der Leer, K. Popijus e.a., *Zwijndrechtse Wetenswaardigheden II* (Zwijndrecht 1998) blz. 298-300 en 315.

Illustere passagier

K. J. Slijkerman

In 2014 is dit artikel in het maandblad van Ons Voorgeslacht geplaatst. Voor ons is het een interessant artikel omdat het over het veer bij Zwijndrecht gaat. De schrijver en de redactie van Ons Voorgeslacht hebben toestemming gegeven het in onze Swindregt Were te plaatsen.

Het eiland IJsselmonde vormde sinds de late middeleeuwen met zijn diverse overzetveren een belangrijke verkeersschakel in Holland. Inlanders van het eiland IJsselmonde moeten mettertijd dan ook een onafzienbare stroom van vogels van diverse pluimage langs hebben zien trekken. Zo kreeg Jacob Bartholomeusz,¹ schout op Zwijndrecht, volgens de Dordtse thesauriersrekening van 1591,² 3 ponden en 18 schellingen van 40 groten betaald ‘over tgunst bij mijnen heeren is toegeleijt voor de wagenvracht van vijf wagens’, die op 26 april 1591 op last van de regeerders van Dordrecht zijn gereden van Zwijndrecht op ‘t Houcksche veer’ om Zijne Excellentie graaf Maurits van daar te vervoeren naar Zwijndrecht, alsmede van de ‘wagenvracht’ van een wagen, die op dezelfde dag is gereden naar IJsselmonde, waarmee zijn vervoerd een trompetter en vier andere personen van ‘thoffgesin’³ van graaf

Prins Maurits: Men vermoedt dat ‘de illustere passagier’, die in 1591 met de veerboot van Puttershoek naar Groote Lindt reisde, Maurits van Oranje (1567-1625) was. Bron afbeelding: wikipedia

Maurits’. Uit deze akte lijkt men op te maken dat de vijf wagens door schout Jacob vanuit zijn woonplaats Zwijndrecht naar de aanmeerplaats van de veerschuit van Puttershoek op Groote Lindt waren gebracht, waar de graaf zich ophield. Jacob was behalve boer en functionaris ook wagenaar en verdiende wellicht ook als herbergier zijn brood. Dezelfde dag zorgde schout Jacob ervoor dat een wagen met de vijf passagiers naar het dorp IJsselmonde werd gereden en de graaf vanuit het Houckse Veer naar Zwijndrecht, alwaar hij dan op de veerschuit vanaf het Zwijndrechtse Veer de oversteek zal hebben gemaakt naar Dordrecht. Deze illustere passagier is te identificeren als Maurits, graaf van Nassau (1567-1625), de toenmalige stadhouder en kapitein-generaal van Holland en Zeeland en later prins van Oranje, zoon en opvolger van onze ‘Vader des Vaderlands’.

Noten

1. Jacob Bartholomeusz. (1548/1552-1614) zal t.z.t. uitgebreid worden behandeld in een artikel over zijn vrouw’s familie Ronaer.
2. Stadsarchief Dordrecht 3, inv. nr. 2613, fol. 73. Met dank aan drs. A.B. den Haan te Dordrecht voor het regest van deze akte.
3. In 1591 was graaf Maurits ongehuwd en had voor zover bekend nog geen kinderen. Later had deze ongehuwd gebleven man uitsluitend bastaardkinderen. Met ‘hoffgesin’ zal hier dan ook zijn bedoeld de kring van zijn persoonlijke dienaren of hofhouding.

Het veer van Puttershoek was (en is) eeuwenlang een begrip. Het was aanleiding voor Lieve van Ollefen in zijn stads- en dorpsbeschrijving uit 1793 om hier een hele passage aan te besteden. Niet alleen meerde de veerboot uit Groote Lindt aan in Puttershoek, ook waren er veerboten vanuit Dordrecht en Rotterdam en kon men zelfs naar Antwerpen reizen. Catharina Brouwer maakte bij de tekst het bijbehorende prentje, waarop de veerverbinding duidelijk naar voren kwam. Collectie Kees van der Leer

De ontstaansgeschiedenis van de Ambachtse uiterwaarden

Riny Benschop

Mathijs Janszoon Been maakte in 1615 een kaart van de rivier tussen Papendrecht en Krimpen. Ter hoogte van Ambacht en Zwijndrecht bevonden zich te midden van zand- en kleiplaten vele zalmsteken die de doorvaart bemoeilijkten, zoals dit detail van de kaart laat zien. Zalmsteken waren schuttingen van gevlochten wilgentakken waarbij fuiken waren geplaatst. Bij Papendrecht, rechtsboven, werd de doorvaart daardoor zelfs volledig versperd. Bron afbeelding: Nationaal Archief, archiefnummer 4.VTH, inventarisnummer 820.

Deze fraaie kaart geeft een gedetailleerd beeld van de rivier ter hoogte van Ambacht en Zwijndrecht in het jaar 1615. Wat direct opvalt zijn de talrijke hinderissen. Om te beginnen hebben vissers de halve rivier geblokkeerd met hun zalmsteken. Dat waren schuttingen van gevlochten wilgentakken die in de rivierbodem waren verankerd. De zalmen zwommen tijdens de trek stroomopwaarts, zochten eenmaal aangekomen bij de schuttingen naar een uitweg en raakten vervolgens verstrikt in de geplaatste fuiken.

Net als de zalmen waren de passerende schippers op weg naar een bestemming. Ze wilden verder maar dat viel niet mee. Er was een vaarroute maar die dwong ze tot een slalom langs de zand- en kleiplaten. Daarbij kwamen ze in vaargeulen terecht die bij laag water verraderlijk ondiep waren. Voor je het wist, zat je vast met je schip. Van de verzuchtingen en verwensingingen die toen

klonken is er één waarvan de echo in de 21e eeuw nog altijd te horen is: Hoe dichterbij Dordt, hoe rotter het wordt.

Op de voorgrond – buiten het gewoel op de rivier – liggen de uiterwaarden er rustig bij. Van een smalle strook in het midden bij de steenplaats verbreden ze zich zowel richting Oostendam als richting Zwijndrechtse veer. Ze zijn op deze kaart bijna drie eeuwen oud. Wat valt er van te zeggen?

De Twaalf Roeden

Nadat de bedijking van de Zwijndrechtse Waard was voltooid, werd in 1337 het binnendijkse polderland nog eens in zijn geheel nagemeten waarna de gezamenlijke ambachtsheren na veel heen en weer gepraat nieuwe afspraken maakten over de verdeling van hun territorium. De grenzen lagen nu vast. Iedereen wist waar hij aan toe was.

In datzelfde jaar had de graaf van Holland, Willem IV, nog een verrassing voor ze in petto. Hij droeg het buitendijks grondgebied, dat zijn eigendom was, aan hen over. Ze kregen van hem de opdracht mee een strook van twaalf roeden breed (circa 45 meter) grenzend aan de dijk te beplanten. Deze strook, zich uitstrekkend langs de rivier van Heerjansdam tot Hendrik-Ido-Ambacht, vormde zo een extra verdedigingslinie in de strijd tegen het water. Ze leverde daarnaast rijshout op voor de dijkversterking. Uit het resterende buitengebied kon zo de nodig aarde afgegraven worden voor het jaarlijks onderhoud en herstel.¹

De opeenvolgende ambachtsheren hebben in samenspraak met dijkgraaf en heemraden de opdracht van graaf Willem IV steeds nageleefd. De Twaalf Roeden werden een begrip, een vanzelfsprekendheid waaraan tot ver in de negentiende eeuw niet getornd zou worden.

tot griendland waar wilgen en elzen werden geteeld. Dat gebeurde op kleine akkers, omzoomd door lage kades en van elkaar gescheiden door greppels. Deze greppels stonden met elkaar in verbinding en zorgden voor de noodzakelijke waterafvoer.

Mij beperkend tot het Ambachtse deel van de uiterwaarden stel ik vast dat de kaart van 1615 geen bijzonderheden geeft over de bodemgesteldheid. Er is echter een kaart uit 1633 die wel de nodige details laat zien. Ze toont een archipel aan kleine akkers met een gestructureerde waterafvoer; alles bij elkaar een schoolvoorbeeld van een griendlandschap. Deze kaart maakt duidelijk hoe we ons De Twaalf Roeden moeten voorstellen.

De grienden waren vrij toegankelijk met als gevolg dat er ook mensen kwamen die er niets te zoeken hadden. In 1720 klaagden dijkgraaf en heemraden dat verspreid in de Waard sprake was van vandalisme, met name in de griend die gelegen

De Ambachtse uiterwaarden gezien vanaf de rivier. De horizontaal golvende, bruine lijn stelt de dijk voor. De verticale lijn in het midden naar boven is de Paulusweg. Geheel rechts bevindt zich de Oostendam; links blijft de oude steenplaats net buiten beeld. De kleine akkers zijn grienden, gescheiden door greppels. De oppervlaktematens worden bijna overal (afgekort) vermeld, zoals onder in het midden: 3 morgen 126 roeden. Kaart (detail) van Otto Curtius uit 1633. Bron afbeelding: Nationaal Archief, archiefnummer 4.VTH, inventarisnummer 2173.

De uiterwaarden van de Zwijndrechtse Waard waren in de begintijd een afspiegeling in het klein van de Biesbosch: tal van zand- en slikplaten die door een alsmaar voortgaande op- en aanslibbing steeds meer terrein wonnen op het overvloedige water. De platen waren voornamelijk begroeid met biezen maar na verloop van tijd verschenen op hoger gelegen plekken de eerste rietgorzen. Waar de bodemstijging verder doorzette, werden deze gorzen omgevormd

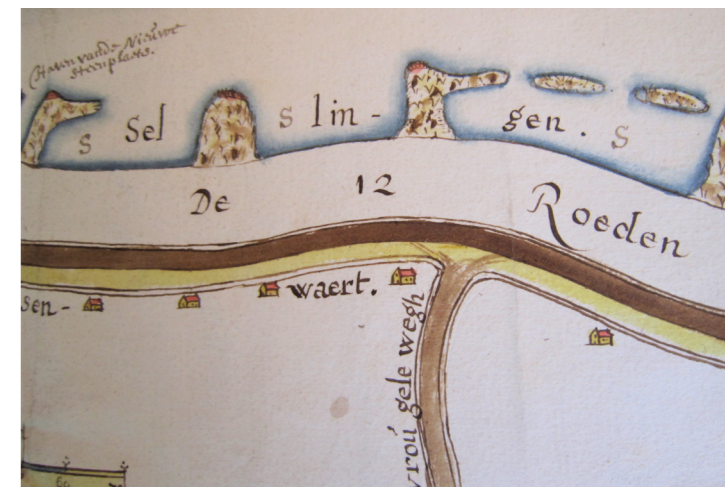
was aan de Oostendamse haven. Takken werden afgebroken of afgehakt waardoor wilgen en elzen zwaar beschadigd raakten. Getuigen werden opgeroepen mogelijke daders aan te wijzen waarbij een beloning in het vooruitzicht werd gesteld. Wie zich meldde, kreeg de toezegging dat 'zijn naam des begerende werde verswegen'. Anonimiteit was dus gewaarborgd.²

Twee uitzonderingen

Op twee plekken langs de dijk werd de griendstrook onderbroken en dat was bij de oude en de nieuwe steenplaats. De Twaalf Roeden werden hier in beslag genomen door bedrijfsterreinen. De ambachtsheren hebben op het eind van de zestiende eeuw, toen de steenbakkerijen van start gingen, een uitzondering gemaakt op de regel. Ze zagen blijkbaar het belang ervan in, al zal er ongetwijfeld voor deze goedgunstigheid betaald zijn.

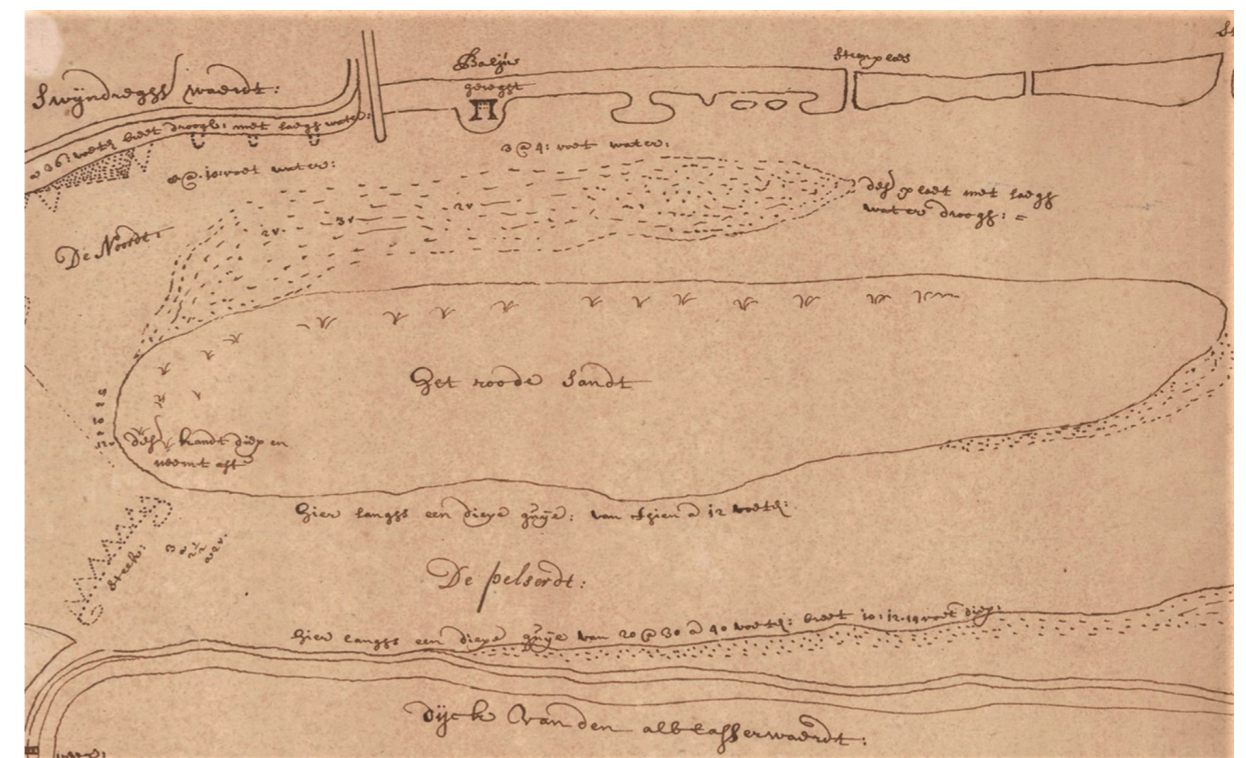
Een combinatie van grienden en steenplaats was nu eenmaal niet mogelijk. Er moest in de Rietbaan voldoende ruimte zijn voor bassins, zellingen genoemd, waar het slib, dat als grondstof moest dienen voor de stenen, dankzij een gereguleerde stroming kon bezinken.

Grienden en steenplaats mochten dan niet samengaan, veel arbeiders van de steenplaats wilden en konden niet zonder de grienden. Ze hielden er namelijk twee banen op na. Werken op de steenplaats was seizoenswerk. 's Winters lag het werk daar stil en dat betekende geen geld. In die periode was het juist topdrukte in de grienden. Er moest hout gehakt worden, verzameld en afgevoerd. Griendwerk betekende voor hen dan ook een onmisbare bron van inkomsten.³

Vermelding van de 12 roeden ter hoogte van de Vrouwgelenweg. Ook de zellingen (sellingen) van de nieuwe steenplaats zijn weergegeven: speciaal aangelegde bassins waar het slib kon bezinken dat later bij de steenfabricage gebruikt werd. Detail van een kaart van Mathijs van Nispen uit 1683. Bron afbeelding: RAD, toegang 728, inventarisnummer 893.

Tussen Het Rode Zand en de Zwijndrechtse oever kwam op het eind van de zeventiende eeuw een nieuwe zandplaat aan de oppervlakte, de latere Galgeplaat. Bron afbeelding: Detail van een kaart van Mathijs van Nispen uit 1705. RAD, toegang 552, inventarisnummer 231974.

Veranderend rivierlandschap

De Twaalf Roeden en de aanwassen daarbuiten waren het onverdeelde eigendom van de ambachtsheren. Die hadden een rentmeester aangesteld om deze bezittingen te beheren. Zo regelde hij de verpachting van de rietgorzen en griendakkers, incasseerde hij de pachtsommen en zorgde hij ervoor dat bij aardhaling (het afgraven van zand of grond) het verschuldigde tarief voldaan werd. Het was niet altijd duidelijk of er een bedrag verschuldigd was. Zo lezen we: 'Zedert den jare 1661 hebben de Heeren der stad Dordregt van tijd tot tijd onverhinderd aarde gehaald, zo tot reparatie van de dam tot Papendregt als makinge van de Walevest binnen de stad of anders, waarvoor mijns wetens geen betalinge is gedaan, weete ook niet of deselve wel is gevegt.'⁴

Ook op de zand- en kleiplaten vonden afgravingen plaats. Deze platen behoorden tot de grafelijke domeinen en werden door de Rekenkamer in erfpacht uitgegeven aan degene die in dit deel van de rivier de visserijrechten bezat. Dat was de familie Van Nassau de Lek. Deze familie had voor het beheer ook een eigen rentmeester in dienst, die bij aardhaling tegen dezelfde problemen aanliep als zijn collega van de Zwijndrechtse Waard. Controle was nu eenmaal lastig en de vraag was vaak of er nu wel of niet of misschien betaald moest worden. Naar vaste afnemers, zoals de metselaars uit Dordrecht en de arbeiders van de steenplaatsen, die bijna dagelijks zand kwamen halen, had hij geen omkijken.⁵ Daar golden vaste afspraken. Met incidentele klanten lagen conflicten al gauw op de loer, zeker als het grote projecten betrof. Zo liep een meningsverschil met de dijkgraaf en heemraden van de Alblasserwaard over het al dan niet stelen van aarde van de platen in 1739 uit op een proces.⁶

Het aanzien van de rivier werd slechts in beperkte mate bepaald door de voortdurende aardhaling. Veel belangrijker was de stroming en de daarmee samenhangende slibafzetting. Die kon beïnvloed worden maar was ook in hoge mate onvoorspelbaar. Bestaande platen konden groeien of krimpen, onveranderlijk blijven liggen of van plaats veranderen. Ook nieuwe platen konden zich aandienen. Aan het eind van de zeventiende eeuw

dook ter hoogte van de baljuwsgalg bij laag water een plaat op die later Galgeplaat ging heten. Niet veel later was deze ook bij hoog water zichtbaar en zou in het vervolg de doorvaart ter plekke nog verder bemoeilijken.

De Ambachtse uiterwaarden in het jaar 1833: polder Groote Noord en 2 platen te midden van rietvelden en grienden. Detail van een rivierkaart. Bron afbeelding: Oude rivierkaarten Rijkswaterstaat, eerste druk, serie 2, S2 (Alblasserdam 1833) Zie: <https://www.rijkswaterstaat.nl/apps/geoservices/geodata/dmc/rivierkaart/>

Een curieus geval was de plaat die op de kaart van 1615 recht voor de Oostendamse haven lag en op die afbeelding slechts gedeeltelijk zichtbaar is. Door een geleidelijke afkalving aan de ene (Ridderkerkse) zijde en aanwas aan de andere (Ambachtse) kant bewoog deze plaat zich als het ware op eigen kracht steeds meer richting de Ambachtse territoriale wateren. Dat nagestreefde doel blijkt na eeuwen bereikt te zijn, zo laat de kaart van 1833 zien. Samen met de naburige plaat ligt hij dan ingekapseld binnen de Ambachtse uiterwaarden.

De meest ingrijpende verandering in vergelijking met de kaart van 1615 is wel dat het onderste (zuidwestelijke) deel van de rivier in de loop der tijd compleet is dichtgeslibd. Daarnaast blijkt een deel van de uiterwaarden inmiddels te zijn ingepolderd en de naam 'Groote Noord' te dragen. Ook valt op dat beide platen van een kade zijn voorzien.

Uitverkoop

In de Franse tijd, van 1795 tot 1813, waren de ambachtsheren al hun functies kwijtgeraakt. Dat werd door koning Willem I daarna weer deels hersteld maar van het bestuur bleven ze voorgoed uitgesloten. Eigenlijk was er voor de ambachtsheren slechts een loze titel overgebleven. Zo'n titel was gewoon te koop. Het college van ambachtsheren van de Zwijndrechtse Waard mocht dan niets meer te vertellen hebben, krachtens die titel hadden ze wel recht op de erfenis van hun voorgangers. Deze bestond uit De Twaalf Roeden – die vijf eeuwen eerder door de graaf van Holland cadeau waren gedaan – en alle

In 1848 waren enkele gedeelten van Het Voetpad, Het Kleine Rode Zand en Het Groote Rode Zand van kades voorzien. Kadastrale kaart (detail). Bron afbeelding: Nationaal Archief, archiefnummer 4.VTH, inventarisnummer 4154.

latere aanwassen in het buitendijks gebied. Nu hun rol was uitgespeeld besloten ze over te gaan tot verkoop en de opbrengst onderling te verdelen. De veiling vond plaats op 4 december 1839.⁷

De familie Van Nassau de Lek (die inmiddels Van Nassau la Lecq heette) besloot eveneens haar bezittingen te verzilveren. Sinds ze de verschuldigde erfpacht in 1841 had afgekocht, behoorden zowel de visserijrechten als de zand- en kleiplaten tot hun eigendom. De teruglopende inkomsten van de visserij zullen de aanzet gegeven hebben tot de verkoop. De veiling vond plaats op 10 mei 1855.⁸ Het meest in het oog springende onderdeel was de overdracht van Het Voetpad, Het Kleine Rode Zand

De volledige bekading en de in opdracht van Herman de Kat uitgevoerde verkaveling gaf de oude plaat een nieuwe naam – Sophiapolder – en een geheel ander aanzien. Detail van de rivierkaart van 1879. Bron afbeelding: Oude rivierkaarten Rijkswaterstaat, eerste herziening, serie I, S2 (Pelser en Noord, 1879) Zie: <https://www.rijkswaterstaat.nl/apps/geoservices/geodata/dmc/rivierkaart/>

en Het Grote Rode Zand – ooit drie afzonderlijke platen die later aaneen waren gegroeid – aan de schatrijke Dordtse bankier Herman de Kat. Niet alleen transformeerde hij het onontgonnen geheel binnen de kortste keren tot een nieuw bedijkte en strak verkavelde wei- en hooipolder, hij kieverde ook achteloos de oude namen overboord en kwam met een verrassende nieuwe naam op de proppen: Sophiapolder. Behalve bankier en grootgrondbezitter was De Kat een groot kunstverzamelaar. Toevallig was een paar weken na de veiling koningin Sophia op bezoek geweest (De Kat had blijkbaar connecties in de hoogste kringen) om zijn kunstverzameling te bewonderen. Hij was zeer vereerd met het bezoek en wilde met

deze naamgeving blijk geven van zijn erkentelijkheid.

Ook de twee naamloze platen die in elk geval sinds 1833 deel uitmaakten van de Ambachtse uiterwaarden gingen in de verkoop. Bij de veiling droegen ze opeens wel een naam en werden als polder aangeduid: den Dommis en den Nieuwen Bos. Eerstgenoemde werd omschreven als een wei- en hooipolder met daarbij behorende rietlanden, een zelling en water; groot 9 bunders, 87 roeden en 30 ellen. De andere was eveneens een wei- en hooipolder, waarvan verder riet- en griendland, zellingen, slikken en water deel uitmaakten. De totale oppervlakte bedroeg hier 21 bunders, 57 roeden en 70 ellen.

Grote Verwachtingen

Nederland maakte een snelle verandering door in de laatste decennia van de negentiende eeuw. Molens draaiden nog altijd hun wieken in het rond, maar steeds vaker in gezelschap van rokende schoorstenen. Op de rivieren was men eraan gewend geraakt dat zeilschepen aan alle kanten voorbij gevaren werden door stoomschepen. Terwijl even verderop stoomtreinen over de nieuwe spoorbrug bij Dordrecht denderden, lagen polder de Dommis en de Nieuwe Bospolder er – zoals de kaart van 1879 laat zien – ongenaakbaar bij; gescheiden van de rest van Ambacht door rietgorzen en grienden.⁹

Cornelis Vroege, steenfabrikant in Alblasserdam, was eigenaar van beide polders. Hij beseftte dat er in

dit nieuwe tijdperk van stoom en ijzer volop behoefte was aan vestigingsplaatsen voor de industrie. Ook Adriaan Volker, baggeraar en aannemer uit Sliedrecht, dacht er zo over. Hij was eigenaar van het aanvankelijk naamloze griendland – begrensd door de dijk, de polder Grote Noord en de Nieuwe Bospolder – dat op een gegeven moment Antoniapolder ging heten.¹⁰

Kort voor de eeuwwisseling maakten beide heren een begin met de ophoging van het resterende drasland. Ze hadden grote verwachtingen van wat de toekomst brengen zou en zagen volop mogelijkheden. Nog was het stil in de Ambachtse uiterwaarden. Dat zou niet lang meer duren.

Noten

1. Frans van Mieris, *Groot Charterboek der Graaven van Holland van Zeeland en Heeren van Vriesland* (1754), deel 2, blz. 602.
2. Regionaal Archief Dordrecht, toegang 728, inventarisnummer 162.
3. Zie K.J. Slijkerman, *Het geslacht van Aris Pietersz. uit het volgerland van Sandelingenambacht* (in: *Ons Voorgeslacht*, jaargang 51 (1996)).
4. RAD, toegang 728, inventarisnummer 1239.
5. Nationaal Archief, archiefnummer 3.21.12, inventarisnummer 931. Mathijs Janszoon Been schreef een toelichting bij de kaart die hij in 1615 maakte. Deze informatie is daaraan ontleend.
6. Nationaal Archief, archiefnummer 3.21.12, inventarisnummer 915.
7. RAD, toegang 20, inventarisnummer 1518, aktenummers 7120 – 7126.
8. RAD, toegang 20, inventarisnummer 1787, aktenummer 1265.
9. Veel feitelijke informatie over de Ambachtse polders is te vinden in: L.F. Teixeira de Mattos, *De Waterkeringen, Waterschappen en Polders van Zuid-Holland, deel VI* ('s Gravenhage, 1920).
10. Een verklaring voor de naam Antoniapolder is niet met zekerheid te geven. Mogelijk heeft Adriaan Volker de naam van zijn in 1891 geboren kleindochter Antonia Pieternella met de polder verbonden.

Op dit detail van de oude rivierkaart van 1879 is te zien dat er ten opzichte van de kaart van 1833 niet veel is veranderd. De platen werden polders en hebben namen gekregen, Dommis en Nieuwe Bospolder, maar de omvang van het riet- en griendgebied is vrijwel ongewijzigd. Bron afbeelding: Oude rivierkaarten Rijkswaterstaat, eerste herziening, serie 1, S2 (Pelser en Noord, 1879) Zie: <https://www.rijkswaterstaat.nl/apps/geoservices/geodata/dmc/rivierkaart/>.

Rijwielhandel Oosthoek

Arie Verhoeven

Bij het verschijnen van deze editie van Swindregt WERE is de fietsenzaak van Oosthoek al weer ruim een jaar uit de Ambachtse samenleving verdwenen, maar vergeten zal het voor velen vertrouwde bedrijf nog niet zijn. Vooral niet voor hen die in het oudere deel van het dorp wonen.

Neem nu de oude knusse werkplaats waar de platen karton op de vloer lagen. Het was natuurlijk geen monument maar behoorde wel een beetje tot het cultureel erfgoed van Ambacht. En herinnert u zich ook de werkbank nog met een onvoorstelbare hoeveelheid gereedschap, waar Wim Oosthoek of Simon Bravenboer feilloos zonder zoeken het juiste tangetje wisten te vinden voor een reparatie? Door een altijd openstaande deur van de werkplaats naar het kantoorje kwam steeds weer het juiste onderdeel tevoorschijn dat nodig was voor de reparatie van je fiets. De muren zouden veel kunnen vertellen van alle nieuwtjes die vermoedelijk gedurende zo'n honderd jaar in de werkplaats zijn uitgewisseld. Hoeveel klanten hebben niet in de kleine kiosk gestaan om hun getankte brandstof voor de auto of brommer af te rekenen? Gedurende onze geregelde bezoeken is het kotje in de loop der

67 jaar rijwielhandel Oosthoek, Dorpsstraat 55 met de vertrouwde werkplaats op het achtererf.

jaren vermoedelijk steeds schever komen te staan zonder ooit in de aangrenzende sloot te duikelen.

Nadat Wim en Thea Oosthoek op 1 oktober 2021 de poort naar de werkplaats definitief op slot deden en de Duitse herder niet langer hoefde op te passen, is het op Dorpsstraat 55 erg stil geworden. Vrijwel iedereen die er de laatste tijd voorbij rijdt, zal zich afvragen wat de toekomst van het pand zal worden. Ik wil met de lezers van Swindregt WERE in dit artikel niet filosoferen over die toekomst maar hen meenemen naar de geschiedenis van rijwielhandel Oosthoek.

Van Noorlander naar Oosthoek

Het is niet precies bekend wanneer Cees Noorlander aan de Dorpsstraat een eigen fietsenzaak begon. Wel weten we dat hij in 1923 van het Ambachtse gemeentebestuur een bouwvergunning kreeg voor de bouw van een schuur aan de Dorpsstraat. Dat is dezelfde ruimte waar Oosthoek tot 2021 fietsen

Vanuit deze werkplaats, gebouwd in 1923 repareerde Oosthoek 67 jaar fietsen voor vele Ambachtse klanten.

repareerde. Helaas weten we niet met zekerheid of Noorlander diezelfde ruimte in 1923 direct als fietsenreparatiewerkplaats is gaan gebruiken of dat die nog enige tijd een andere bestemming heeft gehad.

Zo rond 1954 vond Noorlander het tijd worden om met zijn fietsenzaak te stoppen. De jonge Bas Oosthoek kwam dit in het verre Harderwijk ter ore. Onze geboren Zwijndrechtenaar was door zijn huwelijk met de Harderwijkse Gerda Bos in het bekende IJsselmeerstadje gaan wonen, waar hij als melkboer werkte in de zuivelhandel van zijn schoonvader. Van huis uit was Bas opgegroeid tussen de fietsen. Zijn vader had een bekende fietsenzaak aan de Rotterdamseweg in Zwijndrecht. De fietsenzaak bevond zich op de hoek van de Rotterdamseweg en de Warmoezierstraat. Hier bevindt zich tegenwoordig een appartementencomplex met de naam De Oosthoek. Van vader Oosthoek zal hij ongetwijfeld hebben gehoord dat er in 't Ambacht een fietsenzaak te koop kwam. Dat trok hem aan. Het hart van Bas lag blijkbaar toch meer bij de fietsen dan bij de zuivel. Zodoende nam hij al na een paar maanden afscheid van de melkhandel en ging hij in 1954 aan de slag op de hoek van de Dorpsstraat en de Ambachtsesteeg (nu Reeweg).

Om zich als allround fietsenmaker te kunnen vestigen haalde Bas in 1955 vlot de vereiste diploma's. Hij ging fietsen repareren in de werkplaats die hij van Noorlander had

Wim Oosthoek (met kleindochter) en Simon Bravenboer in de gezellige werkplaats.

overgenomen. Veel van die werkplaats bleef herinneren aan de tijd van de stichter van het bedrijf. Het gezin Oosthoek ging wonen in de woning Dorpsstraat 55, in 1920 gebouwd op het perceel waar drie jaar later de werkplaats zou verrijzen. Een klein gedeelte van de begane grond werd voor winkel ingericht. In 1963 werd de hele woning voor het bedrijf in gebruik genomen nadat de familie Oosthoek naar de nieuwbouw verhuisde.

Veel fietsenmakers

Bas Oosthoek moest in de jaren '50 rekening houden met veel concurrentie. Ons dorp had toen ruim 6.000 inwoners. Er moeten in die tijd in 't Ambacht wel zo'n 12 fietsenmakers zijn geweest. Collega's/concurrenten van hem waren o.a. (Dirk) Bakker, (Rinus) Boele, Bovenkamp, (Jan) Van Kooten, (Luc) Van der Linden, Singewald en (Aart) Van Wingerden. Er zullen ongetwijfeld nog wel enkele oudere lezers zijn, die zich meer fietsenmakers weten te herinneren. Oosthoek zat overigens in die tijd in het goede deel van ons dorp. Er vond in de omgeving van de Dorpsstaat in de jaren '50 en '60 veel nieuwbouw plaats. Plan Overkerk werd rond 1956 gebouwd (Sandelingenstraat en omgeving) en het gebied tussen Reeweg en Hoge Kade kwam omstreeks 1960 gereed. En natuurlijk was toen voor velen de fiets het enige vervoermiddel. Lang niet iedereen had in de jaren '50 al een auto voor de deur staan.

De meeste fietsenmakers hadden voor zichzelf

Een klant stuurde eens deze foto uit België.

neveninkomsten gecreëerd. Zo waren er die schaatsen slepen en verkochten. Anderen verkochten 's winters vuurwerk. Bas Oosthoek werkte parttime bij de posterijen. En als Piet Kraak (het indertijd bekende taxibedrijf aan de Kerkstraat) bijvoorbeeld voor rouw- en trouw rijden een extra chauffeur nodig had, deed hij dikwijls een beroep op onze fietsenmaker. Mevrouw Oosthoek begon bovendien een handeltje in butagasflessen.

Bromfietsen

Aanvankelijk verkocht Bas Oosthoek fietsen van Benzo een merk dat al jaren niet meer in de handel is. De laatste twintig jaar concentreerde de zaak zich op de verkoop van fietsen van Gazelle en Giant. Toen de brommers steeds meer in opkomst kwamen kon men hiervoor ook bij Oosthoek terecht.

Hij verkocht en repareerde o.a. de merken Berini, Zündapp en Kreidler. Hij heeft ook tot medio de jaren '60 nog een poosje Solexjes verkocht. Het probleem was dat voor de verkoop van brommers veel verkoopruimte nodig was. Daarom is hij ongeveer in 1983 met die verkoop gestopt. De kernactiviteit van het bedrijf heeft vooral bij de fietsen gelegen. Tot 1977 was Cor de Graaf bij Oosthoek in dienst.

Het kantoor annex magazijn bij de werkplaats.

Toen zoon Wim zeventien jaar was en van school kwam, ging hij in 1974 bij z'n vader werken. De schoolbanken werden verwisseld voor de werkbank. Door avondstudie haalde hij de vereiste diploma's om later het bedrijf van zijn vader over te kunnen nemen. Het werd een 'dienstverband' van bijna 48 jaar. Het waren lange dagen, van 's morgens half zeven tot 's avonds half zeven. Enkele jaren later kwam zwager Simon Bravenboer versterking bieden. Hij heeft er ook 42 jaar vol gemaakt. Als het een weekend mooi weer was geweest draaide de werkplaats van Oosthoek die maandag daarop meestal overuren door de reparaties. 's Zomers was er daarom niet zoveel tijd voor vakanties. Wim Oosthoek vertelde dat de Oosthoeksticker op het achterspatbord niet alleen als reclame dienst deed. Het gaf voor de politie soms een belangrijk aanknopingspunt om gestolen/gevonden fietsen via het bedrijf van Oosthoek bij de rechtmatige eigenaar terug te kunnen bezorgen. Sinds 2002 waren zowel winkel als werkplaats op dinsdag gesloten.

Benzine verkoop

Oosthoek is in 1957 begonnen met de verkoop van Shell benzine. In 1970 ging hij over op het merk Elf, later op Aral. Sinds ca. 1990 werd de benzine

Dit historische plaatje mag niet ontbreken. Bas en Thea Oosthoek bij de pomp.

van Berkman uit Barendrecht betrokken. Zoon Wim herinnert zich nog levendig de oliecrisis van 1973. De dag voordat de oliedistributie in zou gaan, stonden de auto's in een rij tot aan (toenmalig) schoenmaker Flach. Tot 's avonds 9.00 uur hebben Oosthoek en z'n vrouw toen aan de pomp gestaan. Voor benzineverkoop moet een bedrijf aan strenge

Het voltallige personeel van Oosthoek bij de vertrouwde benzinepomp.

milieueisen voldoen. Deze werden in de loop der tijd steeds meer aangescherpt. Oosthoek is telkens met de strengere milieuvorschriften mee gegaan. Dat vergde regelmatig nieuwe investeringen.

Voor Oosthoek was service bij de pomp altijd belangrijk. Het bedrijf leverde de benzine tegen een scherpe prijs. Persoonlijke bediening met een praatje met de klant tijdens het tanken werd door menigeen gewaardeerd. Desgewenst werd bij het tanken het oliepeil ook even nagekeken. Een mooi verhaal was dat op een dag bij het openen van een motorkap ineens een konijn tevoorschijn kwam. Vele jaren kregen klanten een rolletje drop, die Oosthoek kocht bij de snoepwinkel van Landzaat, elders aan de Dorpsstraat. Later was het een rolletje pepermunt. Klanten troffen dikwijls mevrouw Oosthoek bij de pomp aan om te helpen. Naar mate Oosthoek sr. zich meer en meer uit de dagelijkse gang van zaken in winkel en werkplaats terugtrok werd hij met z'n vrouw het vertrouwde gezicht bij de pomp.

's Zondags was de pomp steeds gesloten. Dat is al die tijd het geval geweest. Er waren klanten die dat juist waardeerden en daarom altijd bij Oosthoek gingen tanken.

Een blik in de werkplaats.

Bedrijfsbeëindiging

Bas Oosthoek stopte in 2008 met het helpen van de klanten aan de benzinepomp, zijn vrouw drie jaar later. Toen moesten Wim en zwager Simon Bravenboer vanuit de werkplaats de pomp in de gaten houden. Gelukkig sprong Thea, de vrouw van Wim, veel bij. Ontelbare keren zal ze de Dorpsstraat zijn overgestoken (Wim en Thea woonden tegenover de zaak) om weer een klant te helpen. Ze was ook dikwijls in of bij de werkplaats te vinden om een reparatie af te rekenen of een klant aan een

fietsband, een lampje of iets dergelijks te helpen, zodat 'de mannen' aan het werk konden blijven.

Per 1 oktober 2017 werd gestopt met de benzineverkoop. Dat was al een hele verandering, zowel voor het bedrijf als voor de vele klanten. Het bleek de voorbode voor de algehele bedrijfsbeëindiging. Precies vier jaar later sloot Wim Oosthoek ook definitief de poort naar zijn werkplaats en ging de winkel deur voorgoed dicht. Daarmee kwam er aan 67 jaar rijwielhandel Oosthoek een eind.

De winkel van Oosthoek

Colofon

'Swindregt were', een naam die naast 'Swijndregt were' al eeuwen geleden gebruikt werd voor de Zwijndrechtse waard, is het blad van het *Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht* en de *Historische Vereniging Zwijndrecht*.

Het periodiek verschijnt twee maal per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden.

Redactie Hendrik-Ido-Ambacht:

drs. W. Schneider

Redactieadres:

Ary Schefferlaan 14,

3343 DN Hendrik-Ido-Ambacht

E-mailadres: willemschneider1@gmail.com

Secretariaat Historisch Genootschap

Hendrik-Ido-Ambacht:

T. den Draak, Het Jaagpad 5,

3342 DB Hendrik-Ido-Ambacht

E-mailadres: timdendraak@hotmail.com

telefoon: 06-31 94 34 35

Vestigingsadres: 'Den Brommert',

Dorpsstraat 84, 3342 BD Hendrik-Ido-Ambacht

Vormgeving: H. Reijerse / **Correctiewerk:** I. Mensink

Productie: Tinto Media, Hendrik-Ido-Ambacht

De verkoopprijs voor losse nummers: € 5,00

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam geplaatste artikelen.

© Redactie blad en de auteur. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie en auteur. Na toestemming moet de bron vermeld worden.

ISSN: 22150439

Rechts: Een kaart uit de historische atlas van een deel van IJsselmonde, de Zwijndrechtse Waard en de Alblasserwaard in de periode 1820-1830. Opvallend is de smalle bedding van de Noord die ter hoogte van Hendrik-Ido-Ambacht overgaat in de Pelsert en de Rietbaan. Zowel tussen de rivieren als aan weerszijden van de rivieren bevinden zich grote buitendijkse gebieden, ook wel de uiterwaarden genoemd.

Achterkant boven: Toen oosthoek nog Shell benzine verkocht.

Achterkant beneden: Gezicht op de Dorpsstraat ter hoogte van het bedrijf van Oosthoek.

Redactie Zwijndrecht:

M.M. de Jongh MA, drs. C.L. van der Leer.

Redactieadres:

Kievitstraat 19, 3334 TG, Zwijndrecht,

E-mailadres: SW-redactie@swaen.org

Historische Vereniging Zwijndrecht:

Vestigingsadres: 'Oudheidkamer De Vergulde Swaen',

Rotterdamseweg 5355, 3332 AC Zwijndrecht,

telefoon: 078-612 56 81

E-mailadres: info@swaen.org

